

İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği için bir dönemselleştirme denemesi - Doç.Dr. Gürkan Emre Gürcanlı

"La Cantera" (The Accident) – Oswaldo Guayasamín. Yağlıboya. 1941 Sanatçı bir maden faciasını betimlemektedir. Maden ve mineraller bakımından zengin olan Ekvador'da madenciler sömürü ve kötü çalışma koşullarına mahkumlardır dünyadaki sınıfdaşları gibi...

Giriş

İnsanlığın savaş ve salgın hastalıklar haricinde kitlesel olarak yaşamını yitirdiği yeni bir alan çalışma yaşamı 200 yıldır. Kapitalizmin ortaya çıkışıyla birlikte kendi doğasına uyumlu olup olmadığından bağımsız olarak milyonlarca emekçi üretim sürecinde kitlesel olarak yerini aldı ve kitlesel olarak yaşamını yitirdi. Kimi zaman iş kazaları (cinayetleri) kimi zaman ise meslek hastalıkları sonucunda.

Milyonlarca emekçi, normal bir insandan farklı insanlara dönüştürüldü, örneğin çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve hakları için 1817'de Peterloo'da yürüyen İngiliz emekçileri betimleyen bir polis raporu "yetişkin erkek görüntüsüne sahip olması gereken insanların, onbeş-onaltı yaşında oğlanlara" benzediğini söylüyordu. Van Gogh'un "Patates Yiyenler" tablosundaki emekçiler büyük insanlıktı, ama önceki yanakları dolu dolu, kıpkırmızı sağlıklı yüzler yoktu, kara kömürün karalığı ve karamsarlığı üzerlerine yansımıştı. Sosyalizmin dünya üzerindeki varlığının büyük etkisiyle kısa da olsa bir dönem emekçiler daha önce sahip olmadıkları haklara sahip oldular, sağlıklı ve güvenli çalışma haklarını kullanabildiler. Peki ya günümüzde ne durumda emekçiler? Sermaye sınıfının 1980'lerle birlikte başladığı karşı saldırının, 1990'larla birlikte sosyalist ülkelerin çözülüşü, 2000'li yıllarla birlikte emperyalizmin tüm dünyayı yeniden şekillendirmeye başlamasıyla yeni bir barbarlık, yeni bir vahşi kapitalizm çağında yaşıyoruz. Bunun sonucu olarak dairesizlik, yoksullaşma, çalışma koşullarının giderek kötüleşmesi, örgütsüzleşme/sendikasılaşma, işçi sınıfı içinde etkisini artıran ideolojiler olan kadercilik ve milliyetçiliği bir potada eriten gerici, dinsel ideolojiler haline gelmiştir.

Tüm bu özet gidişat içinde işçi sınıfının daha az ücretlerle, daha fazla çalıştığı, çalışma saatlerinin belirsiz olduğu, güvencesiz ve güvensiz çalışma ortamının tali değil, geleneksel üretim yapısının yerini alan asli emek rejimi haline geldiği bir süreçten söz edilmelidir. Tüm bu süreç işçi sağlığı ve iş güvenliği alanına da yansımıştır. Daha çok, daha yoğun, daha kötü koşullarda çalışan, iş güvencesinden yoksun milyonlar daha fazla kazaya ve meslek hastalığına uğramaktadır. İstatistikler kitlesel kıyımın boyutlarını göstermektedir. Örneğin Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 2009 yılı açıklamalarına göre her yıl yaklaşık 2 milyon 300 bin insan iş kazaları ve meslek hastalıkları nedeniyle yaşamını yitirmektedir. Dünyada her yıl 270 milyon iş kazası gerçekleşmekte ve 160 milyon insanda çalışmadan kaynaklı hastalık meydana gelmektedir. Ekonomik krizlerin gelişkin kapitalist ülkeleri etkisi altına almadığı döneme ilişkin bu tahminlere göre dünyada her 15 saniyede bir işçi, iş kazaları veya meslek hastalıkları nedeniyle hayatını kaybetmektedir. Her gün yaklaşık 6 bin 300 kişi iş kazası veya meslek hastalıkları nedeniyle yaşamını kaybetmektedir. Her yıl yaklaşık olarak 360 bin kişi iş kazası, 1 milyon 950 bin kişi ise meslek hastalıklarından dolayı yaşamını yitirmektedir. Her yıl 270 milyon iş kazası meydana gelmekte ve 160 milyon kişi meslek hastalıklarına yakalanmaktadır. Her yıl, çoğunlukla yoksul ve dünya kapitalist sisteminin en altındaki ülkelerde, zehirli maddelerden dolayı 651 bin işçi yaşamını yitirmekte ve dünyada meydana gelen cilt kanseri hastalıklarının % 10'unun işyerlerinde zehirli maddelerle temas yüzünden oluştuğu belirtilmektedir. ILO'ya göre bildirim ve kayıt sistemindeki eksiklikler nedeniyle çoğu ülke için bu rakamların tahminlerden daha yüksek çıkması kaçınılmazdır. Her yıl silis tozundan kaynaklanan ve ölümcül bir akciğer hastalığı olan silikosis, on milyonlarca insanın hayatını etkilemektedir. Latin Amerika'da maden işçilerinin % 37'si bu hastalığa yakalanmıştır. Bu oran 50 yaşın üzerindeki işçilerde % 50'ye yükselmektedir. Hindistan'da taş kalem işçilerinin % 50'si ve taş kırma işçilerinin % 36'sı bu hastalığa yakalanmış durumdadır. ILO rakamlarına göre tüm dünyada inşaat sektöründe her yıl 60.000 ölümcül kaza yaşanmakta ve buna göre her 10 dakikada bir kişi bu şekilde iş kazası sonucu yaşamını yitirmektedir (www.ilo.org).

Türkiye’de ise son 2001-2011 yılları arasında resmi istatistiklere göre 11881 işçi yaşamını yitirdi, 19487 kişi ise sürekliliği iş göremezlikle sonuçlanan “kaza”ya maruz kaldı. Bu ölüm ve sakat kalmalarda inşaat sektörünün payı ürkütücü, 3550 inşaat işçisi yaşamını yitirdi, 4136’sı ise sakatlandı. Kısacası sadece resmi istatistikler 30 bini aşkın emekçinin artık yaşamın içinde olmadığını gösteriyor. Bunların resmi istatistikler olduğunu, çoğu iş kazasının kayda alınmadığını, SGK’nın iş kazası istatistiklerine girebilmeniz için sigortalı işçi olmanız gerektiğini de hatırlatalım. Çünkü iş kazası tanımı yeni İş Sağlığı ve Güvenliği yasası çıkana kadar 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu’nda şöyle idi (madde 13):

“İş kazası; sigortalının işyerinde bulunduğu sırada, işveren tarafından yürütülmekte olan iş nedeniyle sigortalı kendi adına ve hesabına bağımsız çalışıyorsa yürütmekte olduğu iş nedeniyle, bir işverene bağlı olarak çalışan sigortalının, görevli olarak işyeri dışında başka bir yere gönderilmesi nedeniyle asıl işini yapmaksızın geçen zamanlarda, bu Kanunun 4 üncü maddesinin birinci fıkrasının (a) bendi kapsamındaki emziren kadın sigortalının, iş mevzuatı gereğince çocuğuna süt vermek için ayrılan zamanlarda, sigortalıların, işverence sağlanan bir taşıtla işin yapıldığı yere gidış geliş sırasında, meydana gelen ve sigortalıyı hemen veya sonradan bedenen ya da ruhen özre uğratan olaydır.”

İş kazası kapsamında sayılması için sigortalı olmak şarttır! Her yıl onlarca kamyon kasalarında yaşamını yitiren geçici tarım işçileri istatistiklerin dışındadır. Getir götür işleri yaptığı iddia edilen 13-14 yaşındaki çocukların, asansör boşluğuna düşerek yaşamını yitirmesi de istatistiklerin dışındadır. Sigortasız çalıştırılan acımasız dizi sektörünün set işçileri de...

Sermayenin saldırısı planlı ve örgütlüdür. Kar oranlarını artırmak, daha fazla kar etmek için planlı politikalar yürürlüğe konmaktadır. Sözelimi emek verimliliğinde 1997’den 2010’a gelindiğinde yüzde 47.4 artış varken, iş kazası ağırlık hızında ise yüzde 21 ve ölümlü iş kazası sayısında da yüzde 35 artış tespit edilmiştir. Emek-sermaye çelişkinin işçi sağlığındaki karşılığı olan bu durum, bir mücadele alanını da bize göstermektedir (MSG Dergisi, 2011:1). Berlinguer’in İş ve Sağlık ile İlgili Olarak Etik Sorunlar başlıklı yazısında da vurguladığı gibi karın maksimizasyonu, maliyetlerin minimizasyonu ile işçi sağlığı ve iş güvenliği arasında derin bir çelişki vardır. Berlinguer bu durumu “İşçilerin sağlık ve güvenliğini sağlama ile işte minimum maliyet ve maksimum üretimi sağlama arasındaki çelişki her zaman var olmuştur” diyerek ifade etmiştir. Berlinguer’e göre “Bu değerler ve yararlar arasındaki ilişki, ekonomik durumdan, sosyal grupların görece gücünden, kanunlardan, hükümetten, etik ilkelere her zaman etkilenmiştir” (Berlinguer, 2000:41). Maliyetlerin en aza indirilmesinde önünde engel kalmayan sermaye sınıfı açısından, 80’li yıllar saldırı hazırlığı, 90’lı yıllar tam taarruz, içinde bulunduğumuz yıllar ise baskıcı, esnek, güvencesiz ve sağlıksız-güvenliksiz üretim modelinin kurumsallaşması olarak tarif edilebilir. Kurumsallaşmanın bir boyutu da tabii ki bir üst yapı kurumu olarak hukuk olmuş, iş sağlığı ve güvenliğine dair yasa, tüzük ve yönetmeliklere bu dönemin ruhu damgasını vurmuş, belirleyen öge piyasa haline gelmiştir.

Şu kabul edilmeli: Kapitalizm dünyada gerçek anlamda çalışanların ancak çok küçük bir bölümüne sağlıklı ve güvenli bir çalışma ortamı sunar ki bu da işçi sınıfının yıllar boyunca süren mücadeleleri sonucunda elde edilmiş haklardır. Gelişkin kapitalist ülkelerde de, merkezin, daha doğrusu kent merkezlerinin biraz dışına çıktığınızda, göçmen emeği kullanımının, azınlıkların iş gücü piyasasında ucuz işgücü olarak kullanımının, daha doğru bir ifadeyle kuralsızlığın hakim olduğu bölgelerde de, geri kalmış ülkelerin neredeyse birebir yansımaları bulursunuz. ABD’de Meksikalı göçmenler, Avrupa’da eski sosyalist ülkelerden gelen nitelikli, Afrika ve Ortadoğu’dan gelen niteliksiz ve her ikisi de ucuz iş gücü olarak kapitalizmin çarklarının dönmesini sağlamaktadır. Türkiye ve özellikle inşaat sektörü söz konusu olduğunda da göçmen emeğinin rolü ciddi boyutlardadır. Tüm bu kuralsızlık giderek yaygınlaşarak, kötü çalışma koşullarını tali değil, asli hale getirmiştir.

İşçi sağlığı ve iş güvenliğine dair yasal düzenlemelerin tarihini baktığımızda, işçi sınıfının diğer haklarıyla karşılaştırıldığında belki de en geç kazanım elde ettikleri alan olduğu, bunda da iş ile sağlık ve güvenlik arasındaki bağlantının işçi sınıfı mücadelesinde de belki biraz geç kurulduğunun etkisinden söz edilebilir. İnsanlık tarihindeki gelişimin insan sağlığı ile üretim süreçleri arasındaki ilişkiyi keşfetmesi oldukça geçtir aslında. İnsanoğlunun

bilimsel birikimleri ve bunlara eşlik eden kamuoyu gözlemleri, 17.yüzyılda, Ramazzini tarafından daha kapsamlı ve derinlemesine çalışmalar yapılmasına ve bunun meslek hastalıklarını konu alan ünlü kitabıyla topluma sunulmasına yol açmıştır. Bu kitapta Ramazzini, hekimlere o ünlü meslek öğüdünü sunmaktadır : “İşçiye adını sormayın... Adından önce mesleğinin ne olduğunu bilmeye gereksinmeniz var”. Bernardino Ramazzini, kendi tecrübe ve bulgularına dayanarak bir de meslek hastalıkları kitabı yazmış ve işçi sağlığının kurucusu olarak tarihe geçmiştir. 1633-1714 yılları arasında yaşayan Bernardino Ramazzini felsefe ve tıp okuyarak yetişmiş ve Padova Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapmıştır. Uzun incelemeler sonucu 1713 yılında yayınladığı “De Morbis Artificum Diatriba” isimli kitabında özellikle iş kazalarını önlemek için, iş yerlerinde koruyucu güvenlik önlemlerinin alınmasını önermiştir (Aytekin, 1991; 78).

İşçi sağlığı alanında bir hekim tarafından yapılmış en radikal çalışma ise Engels'in “İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durumu” yayımlandıktan üç yıl sonra Alman patolog Rudolf Virchow tarafından hazırlanan “Yurkarı Silezya’da Tifüs Salgını Üzerine Rapor”dur. Salgonon asıl nedeninin işçi sınıfının içinde bulunduğu çalışma ve yaşam koşulları olduğu belirtilerek, halk sağlığı anlayışı olarak şu ilkeyi ortaya konar: “önleme” ve “yurttaşların maddi güvencesinin sağlanması”nın devlet sorumluluğunda olması. Çarlık Rusya’sında işçi sağlığı ve iş güvenliği alanında öncülük üstlenen A.N. Nikitin, 1847 yılında sanayi hijyeni ve meslek hastalıkları sorunlarını ele almıştır. F.S. Erisman (1842-1915), Mesleki Hijyen ve Kol ve Kafa Emeği Hijyeni isimli bir kitap yayınlamıştır. Bu alanın önde gelen isimleri arasında A.D. Pegozhev, E.M. Dementev, S.M.Bogoslovsky (1870-1936) ve I.M.Sechenov (1829-1905) sayılabilir (Akalın, 2010; 57).

İlerleyen satırlarda yavaş yavaş görmeye başlayacağız, yeni bir dönem söz konusudur ve bu dönemde daha önce hiç karşılaşılmayan hastalıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. İnsanlar savaşlarda değil, üretim sürecinde ölmektedir ve çoğu kez iş ile ölüm, iş ile hastalık arasındaki ilişki kurulamamaktadır. Bu ilişkiyi kurmak için felsefi bir kopuş gerekirken, açıkçası marksist yönetime ihtiyaç duyulmaktadır...

İşçi sağlığı ve iş güvenliği konusundaki yasal mevzuat için üç farklı dönem tarif etmek, biraz kabalaştırma olsa da, sınıflandırma açısından önümüzü açacaktır. İlk dönem vahşi kapitalizmin ve örgütsüz işçinin karşı karşıya kaldığı, işçiyle bireysel sözleşmeler yapılan dönem olarak tarif edilebilir. 19. Yüzyılın başlarından biraz uzatırsak 20. Yüzyılın başlarına kadarki dönemi bu şekilde tanımlayabiliriz. Bu dönemde işçiler bireysel olarak koşullarını iyileştirmeye, bunun için pazarlık etmeye çalışırlardı ve yasal düzenlemeler çok net bir şekilde şunu söylerdi: “eğer bir işçi bir yerde çalışıyorsa, orada oluşabilecek riskleri kabul etmiştir ve uğradığı bir kaza veya hastalıkta tazminat hakkı alamaz”. Bu dönemde sermaye sınıfının güvenli bir çalışma ortamı yaratması için herhangi bir zorunluluk bulunmamaktadır.

İkinci dönem ise, İkinci Dünya Savaşı sonrası, dünyada sosyalizmin güçlü bir şekilde varlığının olduğu döneme denk gelir. Büyüyen kapitalist ekonomiler, savaş sonrası sosyalizme karşı “modern refah devleti” modelini özellikle gelişkin kapitalist ülkelerde, kapitalizmin asli hali olarak sunar. Bu noktaya gelmeye çalışan ülkeler ise “gelişmekte olan ülkeler” olarak adlandırılır (Türkiye’nin de içinde olduğu orta gelişkinlikteki ülkelerin 60-70 yıl boyunca bu sıfatla anılması da ayrı bir ironidir kuşkusuz). İlk dönemlere ilişkin o zamanın geçerli iktisadi görüşü olan “iktisadi liberalizm”, sınırsız sözleşme özgürlüğü yoluyla yanların eşit biçimde çalışma koşullarını belirleyebileceği anlayışını içerir. Oysa, bu dönemde işveren ile işçinin eşit haklara sahip bulunması, gerçekte biçimseldir. Bu yüzden de, söz konusu dönemin çalışma koşulları, gerçekte özgürce yapılmış sözleşmelere dayanmaz. Sanayi devrimi sonrasındaki kötü çalışma koşulları, devletin doğrudan işçi-işveren ilişkilerine karışmasına yol açar. Bu alandaki ilk çalışma yasaları, çocuklar ile gençler ve kadınlar gibi korunma gereksinimi içinde bulunan çevrelere yönelir (Demircioğlu ve Centel, 2005; 31).

1. Vahşi kapitalizm dönemi:

Avrupa’da modern devletlerin, ortaya çıkmaya başladığı 15. ve 16. yüzyıllarda, devletin toplumsal korumaya katkısı yoktur. Bu alandaki etkinlikler sürekli ve kurumsal olmayan, dini amaçlı çabalarla sınırlıdır. Toplumsal koruma çabalarının ilki İngiltere’de uygulanan yoksul yasalarıdır. Amacı işgücü ve yedek işgücü sağlamak,

işgücü hareketliliğini sürdürmek ve ağırlaşan yaşama ve çalışma koşullarına karşı başkaldırıyı denetim altına almaktır (Piyal, 2003; 142).

Kapitalizmin ortaya çıkışı, kapitalizmin gereklerine uygun bir teknolojiyi de beraberinde getirmiş, diyalektik bir süreç ile kapitalizm teknolojiyi belirlerken, kapitalizmin çevrim ve birikim hızında teknolojinin etkisi büyük olmuştur. Keza makinalaşma sömürü oranını artırmış, sermaye birikimi önceki yüzyıllarla kıyaslanamayacak boyutlara ulaşmıştır. Burada şu soruyu sormak gerekir? Kapitalist üretimin kullandığı teknoloji (alet, edevattan makinalara kadar bizzat işçinin günlük üretim sürecinde sürekli temas halinde olduğu) insana uygun mudur değil midir? Veya şöyle soralım, işçinin sağlığına ve işin güvenliğine, dolayısıyla işçinin güvenliğine uygun bir şekilde mi tasarlanmıştır? Ergonomi biliminin kapitalizmin gelişimine paralel değil, belli bir süre sonra başladığını hatırlayalım ve esas çıkış saikinin kapitalist bakış açısıyla üretkenliği, marksist bakış açısıyla artı değer sömürsünü artırma hedefi güttüğünü düşünelim. Bir adım daha ilerleyim şöyle bir tez atalım ortaya: Emekçiler kapitalist teknolojinin denek hayvanı olmuş, binlerce işçi onlara dayatılan alet, edevat, makina, üretim yöntemi ve bunların ardından çalışma saati, çalışma koşulları bir adım ilerisi yaşam koşullarında yaklaşık 200 yıldır bir denek hayvanı konumundadır.

Aşağıdaki alıntı derli toplu olarak anlatılmak isteneni ortaya koymaktadır:

"Oysa ki üretenin üretim araçlarından koptuğu, kâr amacının temel olduğu bir toplumsal ilişki apayrı bir teknoloji inşası sunar. Dahası, kârın, ürünlerin ve teknolojinin üretildiği emek süreci ile ürünlerin satıldığı, talep gördüğü piyasa süreci arasındaki ayırım ve bunun yeniden üretimini de bu kuramsallaştırmaya katmayan teknoloji kuramı tümüyle eksik kalacaktır. Böyle bir teknoloji tarihini; yani üretim ilişkilerinin gelişimi tarihini ana hatlarıyla aydınlatılabilmek için, kimi dönüm noktalarının toplumsal yapısı çarpıcı örnekler olarak verilebilir

...

19. ve 20. Yüzyıl'ın hakim algısı, tüm belirlenimi teknolojiye veriyordu. Tüm yaşamımızı değiştiren "makina"lar ve teknolojiydi. İnsanlığın kendini yeniden üretmesini, kısır değil de üretken bir döngü olarak tanımlarsanız; bu algılaşma döngünün içindeki kimi noktaları alıp, bizzat insanların kendi döngüsünü buna bağlayan bir görünüş sergilemektedir. İnsan makinayı yapar, belirli toplumsal ilişkilerde bunu üretir; toplumun geçim kaynaklarını ve yaşamını yeniden üretirken makinalarla belirli biçimlerde buluşur. Bu buluşmanın kendisi, insanı dönüp yeniden etkiler. Bu etkilerle insan yeniden ve yeni makinaları yapar vs... döngü böyle dönüp duruyor; kısır değil, ama üretken. Bu döngüyü farklı yerden başlatıp, bu cansız noktaları dondurur, canlılığı atarsanız, elde ettiğiniz kabaca teknolojik belirlemciliktir. Teknolojik belirlemcilik, döngünün cansız uğraklarını temel dinamik olarak alır. İnsanın ve toplumsal ilişkilerin bu döngüyü devindirmesi göz ardı edilir. Buna göre, toplumun değişimini teknoloji ve makinalar belirler; bunlar insan yaşamını değiştirir

...

İktisadın teknoloji tarihi olarak alınması, üretim fonksiyonunun teknoloji fonksiyonu olarak adlandırılması, tamamen bunun ürünüdür. Toplumsal ilişkileri göz ardı eden, çok çok ikincil kılan teknoloji kavrayışından ve araçsal akıldan nasıl çıkarız? Bunların bir belirtisi olan, sanki gökten inmiş "etkinlik", "verimlilik", "üretkenlik" ve "hız" kavrayışından çıkıp bunların altında yatan ve gerçekte bunları devindiren toplumsal ilişkilere nasıl geliriz? İktisatçılar ve mühendisler, teknolojiyi, araçları, görüneni yüceltmekten kurtulup, teknik ve araçsal akla değil de insanı üreten toplumsal ilişkilere nasıl bakabilirler?" (Narin, Ö, 2012: 40-42).

Narin'in oldukça yerinde bir şekilde ortaya koyduğu "teknoloji"yi yüceltme, bir anlamda Marx'ın yabancılaşma kavramının yeniden üretilmesidir. İnsan kendi ürettiği ürüne, kendi yarattığı devlete, kendi emek gücünün bir görüngüsü olan paraya nasıl yabancılaşıyorsa, kendi ürettiği üretim araçlarına, teknolojiye, alet, edevat, tezgah ve makinaya da yabancılaşmaktadır. Evet doğru, makinanın üretim faaliyetinde kullanılmaya başlaması anlamına gelen Sanayi Devrimi, kitlesel mal ve hizmet üretimine yol açarak devrimin başladığı ülkelerin iktisadi ve siyasi olarak gelişmesinin başlangıcı olmuştur. Ama şunu sorabilir miyiz: bu gelişme işçi sınıfına ne zaman yansımaya başlamıştır? Tabii ki bu dönemselleştirme denemesinde bu sürecin toplumsal yansımalarını, 2. Dünya Savaşı sonuna atmak dururumundayız. Kapitalizmin emekçiler lehine, dünyada sosyalist sistemin varlığında kısa bir

dönem taviz vermek zorunda olduğu bir dönemde işçi sağlığı ve iş güvenliği açısından en ileri kazanımları görmekteyiz.

Kapitalizmin ortaya çıkışının emekçiler için ne anlama geldiğini Engels “İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durumu” eserinde çok ayrıntılı bir şekilde betimlemektedir. Bu dönemin karakteristik özelliklerinden birisi küçük aile işletmeleri kapanması, yerini çok işçinin çalıştığı büyük fabrikalar alması, ama buna uygun bir kentleşme, barınma, sağlık ve güvenlik koşullarının yaratılmamasıdır. Altyapı bakımından yetersiz kentler sağlıklı konut ve çevre sağlayamamış, çarpık kentleşme ve salgın hastalıklar ortaya çıkmıştır ki, kesinlikle işçi sağlığı ve iş güvenliğinden bağımsız düşünülemez. Kapitalizmin ilk dönemlerindeki yaşam ve çalışma koşullarını göz önüne getirmek için, Dickens’in romanları (Oliver Twist, İki Şehrin Hikayesi, Kasvetli Ev) yeterli olacaktır. Bu görüntünün arka planını Engels ortaya koyarken, ülkemizdeki pek çok hukuk kitabının giriş kısmında çocukların çalışma koşullarına ilişkin de çarpıcı betimlemeler vardır. İş hukuku ve işçi sağlığı-iş güvenliği konusunda pek çok çalışması bulunan Demircioğlu ve Centel’in İş Hukuku’na giriş kitabında çizdikleri tablo oldukça çarpıcıdır:

“Örneğin; kendilerine kurumla dolmuş fabrika bacalarının temizlenmesi görevi verilen çocukların, dar ve pis bacalarda, üzerlerine giydirilen paçavra elbiselerle aşağıdan yukarıya doğru çıkmalarını sağlamak amacıyla alttan ateş yakıldığı ve çıkan dumandan boğulmamak için yukarıya, temiz havaya ulaşmak üzere kaya-çıkma bacaya tırmanan çocukların, bacanın üstüne nefes nefese, yüzü gözü simsiyah ve elleri kan içinde çıktıklarında, bacayı da bu yolla temizledikleri belirtilir. Belçika’da maden ocaklarında çalışan 15 yaşından küçük kız çocuklarının, kısa süre sonra ahlaksızlığın son kertesine kadar düştükleri; bir rapora göre de, bir iplik fabrikasında 10-14 yaşlarındaki 13 kız işçinin tek bir işveren tarafından kirletildiği ve çalışma yaşamına atılan bir çocuğun, ender olarak bekaretini koruyabildiği açıklanmıştır (Demircioğlu ve Centel, 2005; 30).

Bu dönemde işçiler fabrika ve maden ocaklarında çok kötü çalışma koşullarında iş kazaları ve meslek hastalıklarına neden olabilecek etkilere maruz kalarak günde 16-18 saat gibi uzun süreler çalıştırılmışlardır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, işçiler neredeyse bir denek hayvanı gibidir. Yeni üretim teknikleri, artan makina hızı ama bunlarla paralel gitmeyen ergonomik koşullar ve işçi sağlığı-iş güvenliği önlemleri. Keza şunun da altı çizilmeli, sürekli vurguluyoruz, işçi sınıfı bir denek hayvanı gibi çarkların içine atılmıştır diye ve altını kalın kalın çizmek zorundayız. Zira kapitalizmin gelişmesi, köyden kente göç olgusu, köy ve kır yaşamının sakin yaşamından çıkan, çalışma hızını ve yöntemini kendi kendine düzenleyebilen, kent yaşamındaki saat, dakiklik kavramından uzak milyonlarca emekçi, yaşamları boyunca görmedikleri alet, edevat ve makina ile karşılaşmışlardır.

İşçiler fabrika içerisinde, hapisane ve kışlalardan örnek alınarak modellenmiş bir disiplin sisteminin parçası oldukları. Böyle bir sisteme ihtiyaç duyulmuştu; çünkü tarihte ilk kez insan hareketinin hızını makinalar belirliyordu. Çocukluktan çalışma yaşamına, kırdan fabrikaya, ev içi üretimden endüstriyel disipline geçiş... Tüm bunlar, ilk kuşak fabrika işçisi çocukların hafızalarına kazınmıştır” (Mason, 2009; 32).

Sermaye sınıfının açgözlülüğü ve bunu üretim süreçlerine yansıtması ile ilk dönemin karakteri olan acımasızlık, aşırı disiplin, baskı belli bir mantağa oturmaktadır. İşçileri kısa sürede bir kalıba sokmak gerekmekte, disipline etmek gerekmekte, makinanın dişlisi yapmak gerekmektedir. Milyonlarca emekçi için büyük hapisaneler kurmak, bu hapisanelerde ömürlerini tüketmeleri için onları zorlamak... Sabah erken kalkmak, güneşi çoğu kez görememek, her yaptıkları işi belli bir dakiklik içinde yapmak, kısacası makinanın bir parçası olmak... Bunun sonucunda sanayi üretimine, makinalara uyum sağlayamayan binlerce işçi, kazalar sonucunda yaralanmış, sakat kalmış ve ölmüştür. Bu sürece toplumsal gelişmenin doğal sonucu diyebilir miyiz? Savaşlar insanlık tarihinin doğalında mı vardır yoksa özel mülkiyetin kurumsallaşmasıyla mı ortaya çıkmıştır? Din savaşları, milliyetçilik, dünya savaşları... Ve tüm bunların yanında işçileri yüzlerce, binlerce öğüten kapitalizm, milyonları öldürmek zorunda mıdır? Evet öyledir ve bilimsel sosyalizmin temelleri bu ve benzeri sorular ortaya soruldukları atılmıştır. Birinci dönemin yapısını anlamak için biraz daha ayrıntıya girelim ve günümüzle, daha doğru bir ifadeyle ikinci vahşi kapitalizm dönemiyle benzerliklerini görelim. İşyerlerinde çıraklara bırakın işçi, insan muamelesi bile yapılmadığı, dayak ve küfürün sıradanlaştığı çalışma ortamlarında yaşananları görmek için herhangi bir organize

sanayi bölgesine girip çıkmak yeterli olacaktır. Aşağıdaki satırlar Gebze veya İkitelli'yi değil, bundan iki asır öncesinde yaşananları anlatmaktadır:

“Ve insan tek tek barbarlık olaylarını okuduğu zaman, nezaretçilerin, çocukları yataklarından nasıl çırılçıplak yakalayıp kaldırdığını ve giysileri kollarında nasıl tekme-tokat fabrikaya kovaladığını, uykuya dalmasınlar diye çocukları nasıl yumrukladıklarını, yine de çalışırken başlarının nasıl önlerine düştüğünü, nezaretçi bağırınca zavallı bir çocuğun nasıl sıçrayarak uyanıp, çalışmayan makinesinin başında tüm hareketlerini nasıl otomatik biçimde sıralayıverdiğini okuduğu zaman; çocukların eve gidemeyecek kadar yorgun ve uykulu oldukları için uyumak üzere kurutma odasındaki yün yığınları arasına nasıl saklandıklarını ve fabrikadan nasıl kayışlarla dövülerek kovalandıklarını okuduğu zaman; her gece kaç yüzünün eve yemek yiyemeyecek kadar uykulu ve iştahsız geldiğini, ana-babalarının onları, yatmadan önceki dua sırasında, yataklarının baş ucunda diz çöküp dua ederken uyuyakalmış bulduklarını okuduğu zaman (...) insanseverliği ve fedakarlığıyla övünen bir sınıfa karşı öfkeyle ve hınçla dolup taşmaz da ne yapar?” (Engels, 1997: 201).

4+4+4 eğitim sisteminin, “genç”lerin mesleki eğitimine katkısından söz eden hükümet üyeleriyle, Engels'in aktardığı bir raporun hazırlayıcısı ne kadar da benzerlikler göstermektedir:

“Bir de, çocukların çalışmasını burjuva nasıl tanımlıyor onu duyalım: ‘Birkaç aya yayılan bir dönemde Manchester’da ve yöresinde birçok fabrikayı ziyaret ettim; iplik eğirme atelyelerine, beklenmedik bir anda değişik saatlerde ve çoğu zaman yalnız girdim; bir çocuğa dayak cezası uyguladığım hiç mi hiç görmedim; huysuz bir çocuk da görmedim. Hepsi her zaman neşeli ve uyanıktı; adalelerinin hafif hafif çalışması ve yaşlarının doğal gereği olan hareketlilik onlara keyif veriyordu. Sanayi sahnesi, benim kafamda üzücü duygular uyandırmak şöyle dursun tam tersine her zaman çok keyif vericiydi; çıkırık taşıyıcı merdaneden geri gitmeye başladığı zaman çocukların çevik hareketlerle, kopmuş iplikleri bağlamalarını görmek ve küçücük parmaklarının birkaç saniyelik bu hareketinden sonra, germe ve bobin dolama bir kez daha tamamlanıncaya dek, diledikleri biçimde keyif çatmalarını gözlemek çok zevkliydi. Bu kıpır kıpır cinlerin çalışması, alışkanlığın onlara zevkli bir hüner kazandırdığı bir spora benziyordu. Hünerlerinin bilincinde, onu herhangi bir yabancıya göstermekten çok keyif duyuyorlardı. Gündelik işin onları tüketmesine gelince, akşam vakti fabrika çıkışında böyle bir şeyin izi yoktu; çünkü en yakındaki oyun alanına seke seke koşuşmaya, okuldan fırlayan bir oğlan çocuk çevikliğiyle küçük oyunlarını oynamaya başladılar.” (Engels, 1997; 205).

Aydınlanma çağının filozoflarından John Locke'un çocuk işçilik konusunda söyledikleri de oldukça ilginçtir. Locke'a göre yoksul çocuk emeği toplum için 12 veya 14 yaşına kadar kayıptır ve bu kaybın giderilmesi için ailelerin üç yaşından büyük çocuklarının “çalışma okulları”na gönderilmesini ve bu şekilde çocukluktan itibaren çalışmaya alışmalarını önermektedir (Zin, 2005; 198)

Eğer bir işçi sözleşmesi sona ermeden işten ayrılırsa, o güne aldığı tüm maaşları da vermek zorundadır. Ama bir yüklenici, işi bitmeden sözleşmeyi feshederse, o güne kadar yaptıklarının parasını alabilir. Keza herhangi bir sözleşmeyi imzalayan işçi, o işyerindeki tüm riskleri kabul etmiş sayılır ve herhangi bir iş kazası sonucunda tazminata hak kazanmaz. Sistem öyle bir oturtulmuştur ki, işçi sınıfının tüm hakları yok sayılırken, tam serbest bir pazar ekonomisinin önü tamamen açılmıştır. ABD tarihine, daha doğrusu, ABD’de hukuk sisteminin oluşumuna bakıldığında, tam anlamıyla burjuva hukukunun nasıl bir mantıkla evrildiğini görmek mümkündür. 20. yüzyıla kadar işçi sağlığı ve iş güvenliğini düzenleyen herhangi bir yasadan söz etmek mümkün değildir. O yıllarda, yalandan dahi olsa işçilerin sağlık ve güvenliklerini sağlayan herhangi bir yasa veya yasal düzenleme bulunmamaktadır. Örneğin 1860 yılında bir kış günü, içinde çoğu kadın 900 kişinin olduğu Pemberton Mill çökmüş, 88 kişi yaşamını yitirmiştir. İçeride, binanın kaldıramayacağı kadar ağır makineler bulunmaktadır ve binanın statik sistemi yükü kaldıramayıp yıkılmıştır. Bu inşaat mühendisi tarafından bilinmesine karşın, mahkeme herhangi bir suç unsuru bulmamıştır (Zin, 2005; 239).

Şair Edvin Markham, 1907 yılında Cosmopolitan dergisinde, çalışma koşullarını resmederken şunları söyler “havasız odalar, anneler ve babalar gece gündüz sürekli dikiş diker, çocuklar onların yanında oyun oynar...

Çocukların yüzleri soluk, sırtları baş ve omuzlarıyla taşıdıkları ağır yükler altında çökmüş, kasları tamamen gerilmiştir...” New York’ta o yıllarda beş yüzden fazla tekstil fabrikası bulunmaktadır. O zamanın çalışma koşulları şu şekilde resmedilmektedir: ... tehlike arzeden kırık medivenler... pencereler çok az ve çok kirli... ahşap zemin yılda bir kez silinir... çok az ışık vardır ama gaz lambaları gece gündüz yanar... pis ve kötü kokulu lavabolar karanlık bir koridordadır... temiz içme suyu yoktur... fareler ve hamam böcekleri her yerdedir... kış ayları boyunca soğuktan, yazları ise sıcaktan acı çekeriz.. Bu hastalık yuvası deliklerde erkek ve kadınlar haftada 70-80 saat çalışırlar, Cumartesi ve Pazar dahil... Cumartesi günü öğleden sonra “eğer Pazar gelmezseniz, Pazartesi de gelmenize gerek yoktur” diye sürekli söylenir (Zin, 2005; 302-303).

ABD’de hızla büyüyen sanayi üretimi, işçi sınıfını nicelik ve nitelik açısından yeni bir evreye taşıırken, fabrikalardaki koşullar çok da fazla değişmemektedir. Kitlese bir katliama bir başka örnek 25 Mart 1911 yılında Triangle Shirtwaist şirketinde yaşanır. Sekizinci, dokuzuncu ve onuncu katlara doğru paçavra istiflerinden bir yangın başlar ancak yangın merdivenleri yalnızca yedinci kata kadar ulaşmaktadır. Ama New York’ta neredeyse 500.000 işçi günlerinin büyük bir kısmını, yaklaşık 12 saatten fazla yedinci katın üzerinde geçirmektedir. Kanunlar fabrika kapılarının dışarıya doğru açılması gerektiğini belirtirken, Triangle Shirtwaist şirketinde içeriye doğru açılmaktadır. Keza kanunlar çalışma saatleri içinde kapıların kilitli olamayacağını söylerken, aynı şirkette işçileri içeride tutmak için kapılar hep kilitlidir. Tamamen kapana kısılmış bir durumda genç kadın işçiler tezgahlarında yanmış, çıkış kapısında ezilmiş veya asansör/merdiven boşluklarına düşerek yaşamlarını yitirmişlerdir. New York World gazetesi şunları yazar:

“... çığlık atan kadınlar ve erkekler, kızlar ve oğlanlar pencere pervazlarına çıkmışlar bir kısmı kendisini aşağıya caddeye atıyor. Yanan elbiseleriyle sığıyorlar. Bazı kızların saçları atırlarken alev alıyor. Kaldırımlarda küt sesi küt sesi duyuluyor. Tanıklar, ölen kızların birbirine sarılmış ve yanmış cesetlerini görüyor...”

Yangın sona erdiğinde 146 işçi yanmış veya ezilmişti. Broadway sokaklarında 100 bin işçi ölen işçiler anısına büyük bir yürüyüş yaptı. Emperyalist ABD’nin halklara karşı işlediği suçları çoğumuz bilmekle birlikte, kendi halkına işlediği suçlar konusunda bilgisizdir. Aynı yıllarda pek çok yangın, pek çok kaza, pek çok meslek hastalığı işçi sınıfına adı konmamış bir savaş olarak canları alır. 1904 yılında 27 bin işçi çalışırken yaşamını yitirir. Sadece bir yıl içinde New York’taki fabrikalarda 50 bin iş kazası gerçekleşir. Şapka, kasket işçileri solunum yolu hastalıklarına maruz kalır, taş-maden ocağı işçileri ölümcül kimsayallar solur, baskı işçileri arsenikten zehirlenir. New York Fabrika Teftiş Komisyonu 1912 yılında şunları rapor etmektedir:

Sadie akıllı, tertipli ve temiz bir kızdır ve nakış fabrikalarından bonservis aldığından beri çalışmaktadır. İşinde, delikler açılmış tasarımların üzerine fırçayla beyaz tebeşir veya talk pudrası sürer ve oradan da kumaşların üzerine geçirir. Ancak talk pudrası veya tebeşir kullanıldığında tasarım kolaylıkla silinebildiğinden dolayı son işvereni reçineyle karıştırılmış beyaz kurşun tozu kullanılmasına karar verir, bu hem işi daha ucuzlaştırdı, hem de yeniden baskı yapılacağı zaman tasarımın üzerindeki tozların silinmesini önlemiştir. Kızlardan hiç biri ne tozdeki değişimin ne de kullanım sırasındaki tehlikelerinin farkındadır. Her zaman sağlıklı, güçlü, iştahı yerinde ve yüzü kanlı canlı olan Sadie yemek yiyememeye başlar. Elleri ve ayakları kabarıyor, bir elini kullanamaz hale gelir, dişleri ve diş etleri mavileşir. İş bırakıp, aylarca mide rahatsızlığından tedavi gördükten sonra doktoru hastaneye gitmesini önerir. Oradaki tetkikler kurşun zehirlenmesine maruz kaldığını ortaya koyar (Zin, 2005; 304).

Keza otomotiv sektöründeki gelişmeler Kuzey Amerika’da iş kazalarının ve meslek hastalıklarının giderek artmasına yol açmıştı. Örneğin, Kanada’da 1925’te İşçi Sağlığı Bürosu 18 işçinin günde 1200 otomobili spreyle boyayla boyadıklarını, daha önce ise 20 işçinin günde ancak 275 şasi boyayabildiklerini belirtmekte, bu artan “verimlilik” ile birlikte her spreyle boyanın bu yıllarla birlikte zehirlenme sürecinin başladığını bildirmektedir. Öte yandan hızlı sanayileşme başta İngiltere, Kuzey Amerika, Fransa ve Almanya olmak üzere pek çok ülkede örgütlü, bilinçli ve siyasallaşmış bir işçi sınıfının da doğuşunu beraberinde getirmiş, sosyalizmin kapitalizme alternatif olarak bu kesimlerde benimsenmesine de yol açmıştır. Sonucunda, hükümetlere dönük olarak, iş kazalarına maruz kalmış işçilerin talepleri doğrultusunda büyüyen bir baskı oluşmaya başlamış, ayrıca işçi sınıfının bu baskıları kapitalizmin ve kapitalistlerin sürekli azalan ve kötüleşen güvenilirliğini işaret etmiştir. Bu

süreç kısmen de olsa bazı yasal düzenlemelerle, sermayedarların işçi sağlığı ve iş güvenliği süreçlerindeki belirleyici rolleri sınırlandırılmıştır. Bu düzenlemeler arasında çalışma saatlerini, ücretleri ve çocuk emeğini düzenleyen standartlar da yer almaktadır. Mücadele süreci sendika üyeliğini ve toplu sözleşme hakkını yasal hale getirmiştir (Barnetson, 2010; 34). Ama altını çizmekte yarar var; işçilerin işçi sağlığı ve iş güvenliği konusundaki talepleri hep geri plandadır ve kapitalizm ile sağlık-güvenlik arasındaki bağlantı her zaman kalın bir perdenin gerisinde kalmıştır.

Yirminci yüzyılın başları kitlesel üretim ve kitlesel ölüm dönemidir. Örneğin ABD Endüstriyel İlişkiler Komisyonu (Çalışma Yaşamı Komisyonu olarak anlayabiliriz) raporuna göre, 1914 yılında iş kazalarında 35.000 kişi yaşamını yitirirken, 700.000 kişi yaralanmıştır. Aynı yıl 1 milyon dolardan ve daha fazla geliri olan 44 ailenin toplam gelirleri, yılda 500 dolar kazanan 100.000 ailenin gelirine neredeyse eşittir. Söz konusu komisyon tarafından yürütülen bir soruşturma pek çok şeyi net bir şekilde gözler önüne serer, komisyon üyesi Harris Weinstock ile Colorado'da Rockefeller'lar tarafından kontrol edilen bir kömür madeninin genel müdürü John Osgood arasındaki diyalog oldukça çarpıcıdır:

WF.INSTOCK: Eğer bir işçi yaşamını yitirse, mağdurun bakmakla yükümlü olduklarına her halükarda tazminat verilir değil mi?

OSGOOD: Zorunlu değildir. Bazı durumlarda verilebilir bazı durumlarda verilmez.

WEINSTOCK: Ömür boyu kalıcı sakatlık geçirdiğinde herhangi bir tazminat var mıdır?

OSGOOD: Hayır efendim, yoktur...

WEINSTOCK: Yani, tüm yük doğrudan işçilerin omuzlarındadır.

OSGOOD: Evet efendim.

WEINSTOCK: Sanayi (madencilik sektörü) hiç birinin yükümlülüğünü üstlenmez mi?

OSGOOD: Hayır, hiç birinin yükümlülüğünü üstlenmez (Zin, 2005; 305).

Yukarıda söylenenlere ek olarak, uzun bir alıntı bu ilk dönemi bir bakıma özetleyecek ve "neden işçiler ölüyor" sorusunun yanıtlarını verecektir:

"Durum şudur: Eğer çocuklar dikkat gösteremiyorlarsa, çalıştırılmaları yasaklanmalıdır. Yetişkinler kendilerini tehlikeye atıyorsa, o zaman onlar da tehlikeyi tüm boyutlarıyla kavrayamayan bir çocuk zekasına sahip büyükler olmalıdırlar; bunun için suçlanması gereken de onları, zekalarını geliştirmeleri için elverişli olmayan ortamda tutan burjuvazidir. Ya da makineler kötü düzenlenmiştir; çevresine parmaklık konması gerekir; bunun sağlanması da burjuvazinin işidir. Ya da işçi tehlike tehdidinde aldırılmayacak kadar baskı altındadır, ücretini hak etmek için hızlı çalışmak zorundadır, dikkat gösterecek zamanı yoktur ve bundan da burjuvazi sorumludur. Örneğin birçok kaza, işçilerin çalışmakta olan makineyi temizlemeleri sırasında olmaktadır. Niçin? Çünkü aksi halde burjuva, işçiyi, makineyi, kendi serbest kaldığı saatte durdurup temizlemeye zorlayabilir; işçi de doğal ki kendi serbest zamanının hiçbir anını kurban etmek istememektedir. Her serbest saat, işçi için o kadar değerlidir ki, o saatlerinden birini burjuvaziye feda etmektense çoğu zaman haftada iki kez yaşamını tehlikeye atar. Makinenin temizlenmesi için gereken zamanı patron, işçinin çalışma süresinden çıkarırsın, o zaman hiçbir işçi, çalışmakta olan makineyi temizlemeyi düşünmeyecektir. Kısacası, hangi yanından bakılırsa bakılsın, kusur ensonu imalatçınınındır ve ondan, çalışamaz hale gelen işçiyi en azından yaşam boyu desteklemesi ve kazayı ölüm izlerse mağdurun ailesini desteklemesi istenmelidir. Manüfaktürün erken döneminde, kaza oranı şimdikinden çok daha yüksekti; çünkü makineler daha düşük nitelikteydi, daha küçüktü, daha karışık ve çevresine hiç parmaklık konmazdı. Ancak, tek bir sınıfın yararı uğruna bunca ciddi deformasyona ve sakatlığa yolaçan, çalışkan insanları, burjuvazinin hatasından ötürü iş sırasında ortaya çıkan sakatlıklar yüzünden açlığa ve yoksunluğa mahkum eden duru-mun ciddi biçimde sorgulanmasını gerektirecek ölçüde, çok kaza, hâlâ olmaktadır. İşte size, imalatçıların, nefret edilesi paragözlüğünden ileri gelen, pek hoş bir hastalıklar listesi! Kadınlar çocuk doğuramaz hale geliyor, çocuklar deforme oluyor, erkekler dermansızlaşıyor, kollar-bacaklar ezilip parçalanıyor; yalnızca burjuvazinin kesesini doldurma uğruna hastalık ve sakatlıklarla yüklü hale getirilen kuşaklar bir bütün halinde çökertiliyor (Engels, 1997: 2003-204).

Birinci dönem olarak tanımladığımız bu dönemde, iş kazaları sonucunda işçilerin hak kazandığı tazminatlar da işin doğrusu mücadeleler sonucu kazanılmıştır. Kazaların tazmini meselesine baktığımızda özellikle Anglo-Sakson hukukunun gelişimini takip etmek, sermaye düzeninin dünya ölçeğindeki verdiği ödünleri veya aynı anlama gelmek üzere işçi sınıfının kazanımlarını takip etmek anlamına da gelecektir. 19. yüzyılın sonlarında iş kazalarından doğan yaralanmaların tazmini meselesi gelişkin kapitalist ülkeler tarafından tartışılmaya başlanmıştır (başlanmak zorunda kalmıştır). Büyük Britanya'nın "İşveren Borçları (Sorumlulukları) Yasası (1880) daha önce örneklerini verdiğimiz işverenin içtihatlarına dayalı "common law" (örf ve adet hukuku olarak da anılabilir) uyarınca sorumluluktan kaçmasını biraz da olsa sınırlandırmıştır. İngiltere 1887 yılında bireysel işverenlerin kazalardaki sorumluluklarını düzenleyen ek bir yasal düzenlemeyi uygulamaya koymuş ancak herhangi bir tazminat/sigorta sistemi yürürlüğe girmemiştir. 1884 ve 1886 yılları arasında Almanya'da Bismarck hükümeti zorunlu ve işçilerin kusursuz olmaları halinde tazminata hak kazanmalarını sağlayan bir sigorta sistemini yürürlüğe koymuş, bu sistem kolektif olarak tüm sermaye kesimince üstlenilmiştir. Bu dönemde ABD ve Yeni Zelanda'da da yasalar yürürlüğe girmeye başlamıştır (Barnetson, 2010; 36).

2. Dönem: Sosyalizmin etkisi ve sermayenin geri adım dönemi

İşin doğrusu 19. yüzyılın sonlarından, ikinci dünya savaşının bitimine kadar işçi sınıfının yoğun mücadeleleri, iktidarı alması, iktidarı alma deneyimleri, yenilgileri, faşizm, savaş ekonomisi ile geçen yıllar işçi sağlığı ve iş güvenliği açısından, gerekse de iş hukuku açısından büyük ilerlemeler içermez. Bu döneme damgasını vuran en önemli tarihsel olay Büyük Ekim Sosyalist Devrimi'dir. Sürüp sürmeyeceği dahi belli olmayan genç Sovyet Cumhuriyeti'nin dünya ölçeğinde, soğuk savaş dönemindeki gibi bir tehdit olarak algılanmadığını vurgulamalıyız. Dahası, dünyada iki karşıt kamptan söz etmek de mümkün değildir. Dolayısıyla Ekim Devrimi'nin iki savaş arasında dünya işçi sınıflarının kazanımlarına etkisi sınırlıdır demek yanlış olmayacaktır. Ama 2. Dünya Savaşının bitişiyle birlikte Dünya'nın değişen siyasi ve iktisadi koşulları, işçi sağlığı ve iş güvenliği alanında gelişmelerin de başlangıcı olmuştur. Artık sosyalist bir sistem vardır, faşizme karşı direnmiş halklar yüzünü sola dönmüştür, kapitalist ülkelerde komünist hareket güçlüdür, işçi sınıfı hareketi güçlüdür ve kimse vahşi kapitalizm döneminin çalışma koşullarını dayatmaya cesaret edememektedir.

Kısa bir parantez Sovyet Deneyimi

Kısa bir parantez dememizin nedeni, işçi sağlığı ve iş güvenliği konusunda Sovyetler Birliği ve diğer sosyalist ülkelerin deneyimlerine başka bir çalışmada ayrıntılı bilgi verme niyetimizden kaynaklanıyor. Burada kısaca, Sovyet deneyiminin işçi sınıfı açısından nasıl bir yol ayrımı olduğunu, özellikle işçi sağlığı ve iş güvenliği açısından görmekteyiz. Sovyetler Birliği 11 Kasım 1917 yılında bir kararname ile iş gününün 8 saate indirilmesini öngören bir kanunla iş gününü 8 saate indiren ülke olmuştur. Devrimin 10. Yıldönümü olan 1927 yılında ise iş günü ücret aynı kalmak şartıyla 7 saate indirilmiştir. Gece vardiyaları için ise mesai 6 saattir. Daha sonra ağır ve tehlikeli işlerde çalışan işçiler için mesaii günde 6 saate, bazı kategorilerde (örneğin cıva sanayi) 4 saate indirilmiştir. İçinde işçi sağlığı ve güvenliği alanında düzenlemeler de bulunan İş Mevzuatı 15 Kasım 1922'de kabul edilmiştir. Buna göre hiçbir sanayi tesisi veya işlik sendikalar ve sağlık otoritelerinin onayı alınmadan inşa edilemez, tadilat yapılamaz veya başka yere taşınamaz. Hiçbir tesis iş müfettişi ve hijyen müfettişi tarafından incelenmeden hizmete giremez. İş müfettişleri sendikalar tarafından işçiler arasından seçilmekte ve özel iş müfettişliği okullarında eğitilmektedir. Her işlikte Yerel Komiteler (Fabkom veya Mestkom) tarafından temsil edilen sendikalar işyerindeki işçi sağlığı ve iş güvenliği uygulamalarına katılır ve denetler. 1922 yılında işyerlerinde "sağlık hücreleri, dispanserler ve poliklinik" gruplarından oluşan sağlık kompleksleri oluşumuna gidilmiştir. Sağlık hücrelerinde sağlık eğitimine katılan işçiler görev almaktadır (Akalin, 2010; 56).

Sürekli altını çizdiğimiz ve çizeceğimiz üzere, kapitalist üretimin ortaya çıkardığı teknoloji, makinalar, alet ve gereçler, kullanılan malzemeler, kimyasal ve biyolojik maddeler (ki sosyalizmin kapitalizmin yarattığı teknolojiyi kullandığını, kendine özgü bambaşka bir teknoloji yaratmadığını veya buna zamanının yetmediğini söyleyebiliriz)

insanın binlerce yıllık evriminde daha önce maruz kalmadığı şeylere maruz kalmasına yol açmıştır. Ortada bir bilinemezlik vardır, üzerinde çalışılmalı, araştırılmalı, bu konuda bilimsel araştırmalar, ayrıntılı çalışmalar yapılmalıdır. Ayrı bir bilim dalı olarak işçi sağlığı ve iş güvenliğinin oluşumunda sosyalizmin etkisi yadsınamaz. Evet, işçi sınıfının güvenli ve sağlıklı bir üretim sürecinde yer almasını sağlayan ergonomi (iş bilimi) daha çok kar etmek isteyen, verimliliği artırmak isteyen kapitalizmin dürtüsüyle ortaya çıkmıştır ve ergonominin gelişiminde sosyalizmin etkisi de yadsınamaz. Ama ayrı bir bilim dalı olarak daha devrimin hemen ertesinde ele alınması insanlık için çok büyük bir kazanımdır. İşçi sağlığı ve iş güvenliği alanında kurulmuş olan bilimsel çalışma enstitülerinin sayısı 1935 yılında Sovyetler Birliği'nde 40'a ulaşmıştır. Bu enstitülerde bilim insanları, mühendisler, hijyenistler ve hekimler birlikte çalışarak üretim sürecinde işçi sağlığını ve güvenliğini tehdit eden unsurların ortadan kaldırılması için çaba harcamaktadırlar. Aynı yılın sonunda meslek hastalıkları enstitülerinin sayısı ise 25'e ulaşmıştır (Akalın, 2010; 60).

1960'lara gelindiğinde ise (70'lerdeki işçi katılımı ilerleyen sayfalarda ele alınmaktadır) işçi sağlığı programı bütün büyük işyerleri ve fabrikalarda bulunan mediko-saniter birimde yürütülmektedir. Bu birimlerin koruyucu işlevleri şu şekilde belirtilmektedir:

- Departmandaki bütün uzmanlar tarafından yapılan periyodik fizik muayeneler (10 bin işçinin çalıştığı bir sanayi tesisinde 62 hijyen hekimi ve 161 hemşire görevlidir),
- İş güvenliği komiteleri (sendikaların aktif katılım ve desteğinde),
- Sağlık eğitimi
- İlk yardım
- Fizyoterapi ve fizik tedavi
- Proflaktoryumlarda (gece ve gündüz sanatoryumları) özel tıbbi gözetim gerektiren işçilere gözetim (Akalın, 2010; 62).

Burada altı çizilmesi gereken ilginç bir husus da işçi sağlığı ve iş güvenliğinin kapitalist ülkelerde ve tabii ki Türkiye'de olduğu gibi Çalışma Bakanlığı'nın değil, Sağlık Bakanlığı'nın yetki ve sorumluluğunda olmasıdır. Kapitalizme göre önemli olan çalışma ilişkilerinin düzenlenmesi ve bunun içinde işçi sağlığı ve iş güvenliği iken, sosyalizmin bakışı insanın sağlıklı olması merkezlidir. 60'larda Sovyet işçi sağlığı hizmetlerinin temel ilkeleri şu şekilde sıralanabilir:

- İşçi sağlığı hizmetleri bireyle birlikte bireyin çevresine yöneliktir,
- Bireye hem sağlıklı iken hem de hasta iken sağlık bakımı sağlanır,
- Sağlık bakımı işçilere, özellikle ağır işlerde çalışanlara öncelikli olarak sağlanır,
- Çocuklara ve gençlere özel önem verilir,
- Önleyiciliğe vurgu yapılır,
- Hizmetler devlet tarafından ücretsiz sağlanır (Akalın, 2010; 63).

Sovyetler Birliği ve sosyalist sistemin çözülüşü sonrası milyonlarca emekçinin yaşam kalitesinin bir anda dibe vurması, yaşam süresini azaltmış, yıllardır rastlanmayan pek çok hastalık (tifüs, kolera, tifo ve diğerleri) hortlamıştır. 90'larla birlikte, savaş, iç savaş ve AIDS ile boğuşan bazı Afrika ülkeleri ile birlikte yalnızca eski sosyalist ülke vatandaşlarının ortalama ömürleri belirgin bir şekilde azalmıştır. Bazı bölgelerde 10 yıldan büyük bir düşüş görülmektedir, 19. Yüzyılın sonundaki düzeye bir anda gerilemiştir (Keeran ve Kenny, 2009; 27). 1998 yılında yapılan bir çalışma sadece Rusya'yı kapsamaktadır ve 1990 yılında erkekler için 63,8, kadınlar için 74,4 yıl olan ortalama ömür beklentisi bir anda 57,7 ve 71,2'ye düşmüştür. Bu dehşet bir sonuçtur ve insanoğlu için bir yıkımdır! (Notzon ve diğ., 1998).

Çok uzatmadan parantezi kapatatalım:

"Küba, sağlıklı bir uzun ömür için temel kuralların iyi bir sağlık ve beslenme, fiziksel aktivite, kültür, motivasyon ve çevre olduğunu kabul ediyor. 120-yaş kulübünün başkanı Profesör Eugenio Selman-Housein Abdo, Küba'nın tüm

bu sayılan kuralları, ortalama insan ömrünün 77 yılını üzerine çıkmasını sağlayan sağlık hizmetleri yapısı sayesinde mümkün kıldığını belirtti.” (<http://arsiv.sol.org.tr/index.php?yazino=31409>).

Kapitalizm barbarlıktır sözü pek de slogan değil aslında değil mi?

Kapitalizmin “Refah Devleti” dönemi

Tucker’a göre işçi sağlığı ve iş güvenliğine ilişkin mevzuatın uygulanması modern refah devletinin ilk adımlarından birisidir. Bu dönemle kamunun düzenleyici rolü, bireysel sözleşme döneminin yerini almıştır. Devlet tarafından atanan görevliler, işyeri koşullarının politik olarak belirlenmiş, yasalarla güvence altına alınmış standartlara uygun olup olmadığını denetlerler. İşçilerin yaşamları ve sağlıkları pazar ekonomisinden bağımsızdır ilkesiyle oluşturulan mevzuat ve kamunun işin içine girmesi, pazarın “gerçekleri”nin geri plana atılması demektir ve işçilerin bir kazanımıdır. Bu süreçteki bir diğer kazanım ise kuşkusuz sosyal sigorta sistemi olmuştur. 19. Yüzyılın sonlarında şekillenmeye, 20. Yüzyılın başlarında yavaş yavaş uygulanmaya başlayan anlayış, kimin kusurlu olduğundan bağımsız olarak işle ilgili bir hastalık veya yaralanma sonucu bir işçinin ücretinin bir kısmını almaya hak kazanması anlamına gelmektedir... Ayrıca pek çok yasa, tüzük ve yönetmelik çıkmış ve çalışma yaşamının daha sağlıklı ve güvenli hale gelmeye başlamıştı. Ancak burada iki sorun ortaya çıkıyor; evet görünürde pek çok kazanım var, peki bunların devlet tarafından uygulanması nasıl sağlanacak, işçi sınıfının süreçlere katılımı, süreçleri etkilemesi gerçekleşecek mi ve ikinci olarak bir hak olarak ortaya çıkan (2004 yılında çıkan İş Kanunu’muza da giren) “güvenli olmayan koşullarda, çalışmaktan imtina etme hakkı” nasıl kullanılacak? Yanıt 1945-1980 yılları arası olarak tarif edebileceğimiz dönemde işçi sınıfı lehineydi. İşçiler örgütlüydü, sendikalar güçlüydü, işçi sınıfının yaptırım gücü vardı ve bir üst yapı kurumu olarak hukuk sistemi işçi düşmanı kararlar veremiyordu! Bir başka yanıt ise kapitalizmin kriz dinamiklerinde aranmalı. Sözelimi güvensiz durumlarda çalışmadan imtina etme hakkının en fazla kullanıldığı dönemler işsizliğin düşük olduğu dönemlerdir, bir başka ifadeyle yedek işçi ordusunun az olduğu dönemler (Tucker, 1996: 66).

Dikkat çekilmesi gereken önemli bir nokta, işçi sağlığı ve iş güvenliğinin bir hak olarak kabul edilmesinin çok yeni bir olgu olduğudur. İşin teknik boyutuyla ilgilenenlerin “olumlu” uygulamalara örnek olarak verdiği iki ülkeden İngiltere’de 1972 yılında Lord Robens’in başkanlık ettiği komitenin hazırladığı rapor ve önerileri bugün Commonwealth ülkelerindeki işçi sağlığı ve iş güvenliği mevzuatının temelini oluşturmuştur. Raporla dikkat çekici husus, bugüne kadar diğer iş ve ticari amaçlardan birisi olarak şirket bünyesinde çözümlenmeye çalışılan işçi sağlığı ve iş güvenliğinin dıştan kuruluşların müdahalesiyle düzenlenmesi ihtiyacına yapılan vurgudur. Öncesinde tüm teknik düzenlemeleri bir araya toplayan bir yasa veya yönetmelik bulunmamaktaydı ve anglo-sakson hukuk sisteminin doğal yapısı olarak, geçmişte gerçekleşen iş kazalarına ilişkin içtihatlar temel alınmaktaydı (Lingard ve Rowlinson, 2005:35-36). Keza ABD’de 1970 yılında çıkarılan İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Tüzüğü (Occupational Safety and Health Act, 1970) kabul etmeden önce herhangi bir kazanın ya da hastalık için tazminat verilip verilemeyeceğini değerlendirmek üzere yapılan muayenelerde bu olayın sebebinin kaza (ani, beklenmeyen bir durum) olması, olayın yer ve zamanının kesin olarak belirlenmesi şartı aranmaktaydı. Bu uygulama birçok kaza ve hastalığın işyeri ortamında rutin ve beklenen bir olay olarak değerlendirilerek işçinin tazminat almasını önlemiştir. Komisyon aynı zamanda, her türlü meslek hastalığı iş kazası vs için tıbbi bakım ve rehabilitasyon hizmetlerinin dolar karşılığı maliyeti ve bu hizmetlerin süresi ile ilgili bir sınır getirmeyecek şekilde yeniden düzenleme yapılması hakkında tavsiye kararı almıştır (Ladou, 2002: 6).

İş kazalarının, doğrudan yapılan iş ile uygun illiyet bağı hukuksal açıdan da temel kabullerden biridir. Bunun kabul edilebilmesi de ancak, yukarıda verilen örnekten de anlaşılacağı gibi sınıf mücadelelerinin bir sonucu olarak sonradan ortaya çıkmıştır, meslek hastalıklarının yapılan işle bağının Ramazzini’den beri bilinmesine karşın, çalışma yaşamında işçi sağlığı açısından teknik ve hukuksal olarak temel olarak alınmasının yeni olduğu gibi. Öte yandan Özdemir’in altını çizdiği gibi “iş kazası” kavramı, işyerinde işçinin karşı karşıya kaldığı istenmeyen, beklenmeyen, ihmalkarlık, dikkatsizlik ve şanssızlık sonucu meydana gelen olayları kapsar. “İş kazası”na “şanssızlık sonucu meydana gelme” anlamı içkindir ve bu kavramda yeterince açık olmayan ise “şans”ın da toplumsal olarak üretilen, sınıfsal bir nitelik taşıdığıdır. Diğer bir deyişle, ait olunan sınıf, üretim sürecindeki yerinizi belirlediği gibi iş kazasına maruz kalma “şans”ınızı da doğrudan belirler. Bu noktadan hareketle, iş kazası ve işçi

sağlığı kavramlarının kapitalist sistemde emek ve sermaye sınıflarının göreceli güçleri ve sermaye birikim rejimleri içinde anlaşılabilirliği vurgulanmalıdır (Özdemir, 2001: 2, Ladou, J (2002).

İkinci dönem olarak tanımladığımız bu dönemde kapitalizmin gelişim süreci devam etmekte, bilim ve teknolojiye yönelik değişiklikler yeni üretim yöntemlerini, yeni makineleri, alet, edevat ve malzemeleri getirmektedir. Daha önce tahmin edilemeyen sağlık ve güvenlik riskleri söz konusudur ve bu riskler kimi durumlarda birden fazla etkenin bileşkesi olarak da karşımıza çıkar. Bu konu üzerinde daha fazla ve bilinçli durulması verimlilik ilkelerinden hareket eden sermaye sınıfının tercihlerinin yanısıra, savaş sonrası örgütlü işçi sınıfının da talepleri sonucunda gerçekleşmektedir. İşçi sağlığı ve iş güvenliğinin yeni bir bilim dalı haline gelmesi bu döneme denk gelir. Kapitalizm işçilere pek çok hakkı verse de ortada bir sorun durmaktadır; özellikle 1950'li yıllardan sonra çalışma hayatındaki standartların yükselmesine ve teknolojik gelişmelere karşın, iş kazaları ve hastalıkları sonucu yaşanan ölüm ve yaralanmalar beklenen oranda azalmamıştır. Peki neden? Eğer sorunun yanıtını teknolojik gelişmeye ayak uyduramayan iş gücü ve iş gücünün eğitilmesi şeklinde koyarsak, sermayenin bakış açısıyla bakmış oluruz. Daha önce vurguladığımız gibi iktisadın teknoloji tarihi olarak alınması, üretim fonksiyonunun teknoloji fonksiyonu olarak adlandırılması, tamamen bunun ürünüdür. Toplumsal ilişkileri göz ardı eden, çok çok ikincil kılan teknoloji kavrayışından ve araçsal akıldan çıkmak, bunların bir belirtisi olan, sanki gökten inmiş "etkinlik", "verimlilik", "üretkenlik" ve "hız" kavrayışından çıkıp bunların altında yatan ve gerçekte bunları devindiren toplumsal ilişkilere gelmek, iktisatçılar ve mühendisler olarak teknolojiyi, araçları, görüneni yüceltmekten kurtulup, teknik ve araçsal akla değil de insanı üreten toplumsal ilişkilere bakmak gerekmektedir (Narin, Ö, 2012: 40-42).

Eğer bu şekilde bakmazsak işçi sağlığı ve iş güvenliğine getireceğiniz önlemler de "teknik" bakış açısının ötesine geçemez. Var olan teknolojinin yarattığı iş kazası ve meslek hastalığı risklerine karşı "korunma" yöntemleri geliştirirsiniz, ki yasa, tüzük ve yönetmeliklerin hepsinin ruhunda bu vardır. Ama o teknolojiyi değiştirmek, üretim yöntemlerini tamamen gözden geçirmek ilgi alanınıza hiç bir zaman girmez. Kaldı ki, bu akış açısı o kadar hakim bir bakış açıdır ki, işçi sınıfı hareketinin de her zaman talebi korunma, önleme tedbirleri olmuştur. Tabii kapitalizmin ilk dönemlerinde yeni sürecin (kapitalizmin getirdiği, getireceği teknolojinin) başlarına ne işler açacağını sezen işçiler hariç. Bu işçiler kimi zaman kendilerine düşman olarak makineleri görmüşler, onları parçalalamışlar, yakmışlardır. Kimileri için yeni devasa makineler onları yok edecek canavarlardır, hem ekonomik hem de fiziksel olarak...

Tabii ikinci dünya savaşı sonrası "refah toplum"larının bu refahı biraz da, işçi sınıfının siyasal ve örgütlü gücünün zayıf olduğu ülkelere üretimin kaydırılmasıdır. Bu ülkelere ucuz emek gücü vardır, mevzuat rahattır, işçi sağlığı ve iş güvenliği konusunda hak talebi yoktur veya bu talepler kolaylıkla bastırılabilir. Bu ülkelere doğru kaydırılan bazı sektörlerdeki üretim sürecinin toplum ve çevre sağlığı açısından riskli sektörler olduğu da bilinmektedir. Kapitalizmin kar oranlarının düşme eğilimi, sermaye sınıfını her zaman artı değer oranını arttırmaya iter ve haliyle özellikle büyük şirketler özellikle işgücü ve çevresel maliyetlerini azaltmak, hammadde tedarikinde kolaylık sağlamak gibi nedenlerle, üretimlerini bu ülkelere kaydırırlar. Bir başka ifadeyle, önceki sayfalarda altını çizdiğimiz süreç bu kez geç kapitalistleşen ülkelere yaşanacaktır. İngiliz işçi sınıfının bir önceki yüzyılda yaşadıkları artık Latin Amerika'da, Hindistan'da, Endonezya'da, Türkiye'de yaşanmaktadır. Böylece o yıllardan günümüze kadar gelen istatistikler bir anlam kazanır. Mücadeleleri sonucu haklarını alan işçi sınıfları, gelişen iş hukuku ve işçi sağlığı ve iş güvenliği alanında alınan tıbbi ve teknik önlemlerin de etkisiyle daha az kaza geçirmekte, daha az meslek hastalığına maruz kalmaktadır. Bu "refah" döneminde sanayi üretimi artışının kötü çalışma koşullarıyla birleştiği geç kapitalistleşen ülkelere kazalarda ciddi bir artış olmuştur.

İSİG konusunda işçi katılımının en iyi örneklerinin sergilendiği İsveç'te özellikle 1970'lerde, gerek sendikaların, gerekse de Sosyal Demokrat partinin gücü, pek çok kazanımı beraberinde getirmişti. İş Güvenliği komitelerinin sayısı artmış, bölgesel düzeyde karar alıcı mercilerde işçilerin delege sayıları artmıştır. İşçi sınıfının karar alma süreçlerine katılımı da kurumsal bir yapıya kavuşmuştur. Ancak Tucker çok haklı olarak şunun altını çizmektedir; bu süreçte özel mülkiyete ve üretim araçlarının denetimine dair herhangi bir adım atılmamış, sermaye sınıfı kendi üretim süreçlerini istedikleri gibi rasyonalize etmekte yine serbest kalmış, "işçi katılımı" yalnızca "danışma, öneri getirme" boyutuyla sınırlı kalmıştır. Kısacası, sermayenin erki bu konuda yine dokunulmaz bir alan halinde ortada

durmaktadır (Tucker, 105). İşçi sınıfının İsveç'te giderek artan talebi doğrultusunda daha fazla katılım ve özellikle de yönetsel düzende karar alma noktalarında daha fazla hak talebidir. Bu talepler ve mücadeleler sonucunda 1973 ve 1977 yılında çıkarılan yasalar ile iyice kapsamı genişleyen "İş Ortamı Kanunu" sağlık ve güvenlik düzenlemelerinin yalnızca fiziksel değil, işçinin psikolojik olarak da iyi durumda olmasını kapsamaktaydı. Keza, işçinin süreçleri kontrol etmesinin altı çiziliyordu. Söz konusu yasada "Amaç, çalışanın iş durumunu etkileyecek bir şekilde işin düzenlenmesidir olmak zorundadır" ifadesi yer almaktadır. İşçi delegeleri, herhangi tehlikeli bir durumda işi durdurma ve müfettiş tarafından teftiş talebine sahiptir. Ayrıca işçiler, yeni iş yöntemlerinin ve proseslerin planlanmasında, araçların alınmasında, hastalığa veya kazaya neden olabilecek maddelerin denetlenmesinde söz sahibi olup, sermaye sahipleri de koşullardaki değişikliğe yol açabilecek her durumu işçi delegelerine bildirmek zorundadır. Yasal düzenleme 50 ve 50'den fazla işçi çalıştıran her işyerinde veya işçilerin talep etmesi halinde ortak İSİG komiteleri kurulmasını zorunlu kılmaktadır.

1976 yılında daha ayrıntılı bir şekilde yasanın nasıl uygulanması gerektiği tartışılmış ve sendikalar, sermaye kesimi ve devlet arasında karara bağlanmıştır. Buna göre işçiler ortak komitelerde çoğunlukta olacaklar, komitede yer alan bir sermaye temsilcisi mutlaka şirkette karar alma süreçlerinde yer alan biri olacak, komite karar alma ve danışma görevi taşıyacak, komiteye şirketin sağlık hizmetlerinde (işyeri hekiminin ve iş güvenliği mühendisinin atanması dahil) yetki verilecek ve komitenin oy birliğiyle karar alması durumunda şirketin bütçesine dair komitece alınacak kararlar şirketi bağlayacaktır (oy birliği olmaması durumunda, iş müfettişine durum bildirilecektir) (Tucker, 107, 108).

Herşey çok güzel görünüyor değil mi? Ama işe bir de sonuçlar açısından bakalım. Örneğin bir başka çalışmada, bu dönemde işçilerin katılımının, işçi delege sayısının ve işçi sağlığı ve iş güvenliği komitelerinin arttığı, ama buna karşılık işçi sağlığı ve iş güvenliği konularında gözle görülür bir değişiklik olmadığı, artan İSG komiteleri ve işçi katılımına karar alma süreçlerine çok küçük etkisi olduğu gösterilmektedir (Frick, 1990).

Keza Tucker uzunca bir şekilde işçi katılımından söz ettikten sonra, aslında ne gibi sorunlarla karşılaştığını da net bir şekilde ortaya koymaktadır. Ortak işçi sağlığı ve iş güvenliği komitelerine işyerindeki tüm sendikalardan temsilciler katılmaktadır. Özellikle büyük işletmelerde işçi statüsünde yer alıp da komitede yer alanlar arasında, üretim bandında çalışan işçiler olduğu gibi, usta işçiler, mühendisler, süpervizörler dahi yer alabilmektedir. Bu durum komitedeki işçi temsilcileri arasında kimi zaman çıkar farklılıklarına neden olmakta, çoğu işçi temsilcisi doğrudan patronun tarafından olaya bakabilmektedir. Çoğu zaman teknik ayrıntılara boğulan toplantılarda işçi temsilcileri, patron temsilcilerinin söylediklerinden tatmin olmakta ve çok fazla tartışmamaktadır. İşçiler kendilerini rahat ve iş süreçlerinden ayırıldıkları için ayrıcalıklı da hissedebilmekte, duyarsızlık gösterebilmektedir (Tucker, 112).

Özetle şunun da altını çizmek gerekir; işçi katılımı, ortak iş güvenliği komiteleri gibi hukuksal düzenlemelerin işçi sağlığı ve iş güvenliğine dair durumu iyileştirdiğine ilişkin herhangi bir veri de bulunmamaktadır ve bunun böyle olduğuna dair neredeyse bir konsensus oluşmuştur. Önemli olan İSİG komiteleri, ortak kurullar vb. organların varlığı ve işçilerin katılımı değil, işçilerin yaptırabilme erkidir (Walters ve Haines, 1988, Workplace Health and safety Agency, 1994, Svensson, 1989).

Sermaye sınıfı, üretim süreçlerinde işçi sınıfı ile ücret pazarlığı yapabilir, ücretler ve sosyal haklar üzerinden tartışabilir. Ancak üretimin kendisi, üretim teknikleri, üretimin yapısı ve tüm bunlarla ilişkili olarak çalışma koşulları sermaye açısından dokunulmaz bir alandır. Bu alanın yeniden düzenlenmesi ve sermayenin geriletilmesi ancak ciddi sınıf mücadelelerinin sonucudur. İşçi sağlığı ve iş güvenliği tam da buraya oturmaktadır. Zira bir yanda emek, ekonomik haklarının yanı sıra, insanca çalışma koşulları talep ederek sermayenin karşısına çıkar ve onun için en karlı olan üretim yapısını değiştirmeye zorlar. Sermaye ise bu alanı dokunulmaz ilan eder, yasal düzenlemelere boğar, devletin bu alana müdahalesini mümkün olduğunda en aza indirmeye çalışır ve işin özünde istediği gibi davranmak ister. Bu alanın dokunulmaz olmasının en büyük nedenlerinden birisi de, doğrudan varolan düzenin sorgulanmasını da beraberinde getirecek olmasıdır. İşçi sağlığı ve iş güvenliğine de bu açıdan bakmak gerekir. Bir başka ifadeyle, sermayenin istediği düzeyde üretkenlik için asgari düzeyde işçi sağlığı ve iş

güvenliği yeterlidir. Bunun ötesini talep etmek sermaye açısından kabul edilemez. O yüzden yukarıda altı çizildiği gibi işçilerin katılımı değil yaptırabilme erki olup olmadığına bakmak gereklidir.

Bu yıllarda bir de Sovyetler Birliği'ne bakalım. Örneğin Akalın'ın Hricko'nun sunumundan aktardıkları oldukça dikkat çekicidir. 1975 yılında bir grup Amerikalı işçi sağlığı uzmanı ve emekçisi ile birlikte Sovyetler Birliği'ni ziyaret eden halk sağlığı Andrea M. Hricko, Sovyet yetkililerle yaptığı görüşmelerden ve yayınlardan derlediği bilgileri, 19 Kasım 1975 tarihinde Amerikan Halk Sağlığı Birliği Kongresi'nde, Sosyalist Ülkelerde İşçi Sağlığı Oturumu'nda "Sovyetler Birliği'nde İşçi Sağlığı" başlığı ile sunmuştur. Burada işçi sağlığı ve iş güvenliği konusunda sendikaların etkin rolünün sosyalizmde nasıl olduğuna kısaca değinmek, kapitalizmin sınırı ile sosyalizmin "normal" hali arasındaki farkı bile gözler önüne sermektedir. Akalın'ın aktardığına göre sendikalar bütün işçi sağlığı hizmetlerinin yürütülmesi ve kontrolünde ve çalışma yasalarının uygulanmasında, bünyelerinde barındırdıkları 5.500 müfettişle 70'lerde önemli bir rol oynamaktadır. Biraz uzun bir alıntı olsa da aşağıda sosyalizmde işçi katılımı genel hatlarıyla verilmektedir:

"Devletin de ayrıca 20 bin sağlık ve güvenlik müfettişi bulunmaktadır. Sendika teknik müfettişlerinin tehlikeli çalışma koşullarının iyileştirilmesini isteme yetkisi vardır. Tehlike ortadan kaldırılmazsa işyerini kapatabilirler. İhlallerin devamı halinde yöneticiler cezalandırılabilir veya işten çıkartılabilir. İşyerlerinde işyerinin büyüklüğüne göre 7 – 17 üyeden oluşan emek koruma komiteleri vardır. Bu yerel komiteler işyerindeki makine koruyucularını, havalandırmayı, iş-günü ihlallerini vs. denetleyen (ABD'deki işyeri sendika temsilcisinininkine benzer işlevleri olan) bir müfettiş seçerler.

Devletin işçi sağlığı ve güvenliği araştırma enstitüleri yanında Sendikalar Konseyi tarafından yönetilen, her biri farklı bir sanayi veya sağlık sorununa odaklanmış altı emek koruma enstitüsü vardır. Amerikalı grubun Leningrad'da ziyaret ettiği bu enstitülerden birinde 10 laboratuvar ve 300 çalışan bulunmaktadır. Laboratuvarlardan bir kısmı akustik, klima, sanayi psikolojisi ve ışıklandırma ile ilgilidir. Solunum sistemleri laboratuvarı yeni koruyucu araçları denemekte, gürültü laboratuvarında pnömomatik matkapların gürültü düzeyini azaltacak yöntemler geliştirilmektedir. Sendikalara emek korunmasında rehberlik eden Sendikalar Konseyi, hükümete enstitülerinin araştırmalarından edinilen bilgilere dayalı yeni sağlık ve güvenlik düzenlemeleri için öneriler sunmaktadır.

SSCB'deki 25 sendikanın hepsinin Emek Koruma Bölümü vardır. Bölüm'ün işlevlerinden biri emekçileri işçi sağlığı ve güvenliği alanında eğitmektir. Örneğin 7.8 milyon üyesi bulunan Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası'nın Emek Koruma Bölümü, yeni emekçiler işe başlamadan önce bunlara eğitim verir ve her yıl 189 bin teknik müfettiş işyerlerini teftiş edebilmeleri için eğitir. Sendikalar emekçilerin tazminat anlaşmazlıklarında da rol alırlar. Engelli işçiler, devletin sosyal sigorta fonundan emekli maaşı alırlar. Teknik müfettiş kazanın yönetimin kusurundan kaynaklandığına karar verirse, işçi tazminat talep edebilir. Son karar iş mahkemelerinde verilir" (Hicko'dan aktaran Akalın,

Tüm yukarıda söylenenler, işçi sınıfının her alandaki talepleriyle paralel gerçekleşmekteydi. Örneğin "İşçi sınıfının talepleri, ücret pazarlığı sınırlarını aşmış, sermayenin emek süreci üzerindeki denetimini tehdit eden boyutlara ulaşmaktaydı. Örneğin, İsveç'te Rudolph Meidner'in işletme karlarının adım adım "ücretliler fonu"na dönüştürülmesi önerisi (1975), Sosyal Demokrat Parti tarafından kısmen kabul edildi. Tam uygulansaydı, belli bir dönem sonunda özel sanayinin büyük ölçüde toplumsallaşması gündeme gelmekteydi (Boratav, 2012)." Ama artık son döneme gelindi! Kapitalizmin rövanşı, 1980'ler ve yeni vahşi kapitalizm dönemi...

Bu noktada biraz serbest düşünmekte ve tartışmakta yarar var. İsveç'te olduğu gibi, ciddi anlamda işçi sağlığı ve iş güvenliği mevzuatını çıkardınız. İşçi sınıfının gerek yerelliklerden ulusal hükümete kadar, gerekse de işyeri bazında işçi sağlığı ve iş güvenliği konusunda karar alma süreçlerinde katılımını, genel haklarını güçlendirdiniz. Peki soru şu, kar etmek isteyen bir sermayedar "ben artan taleplere karşı, daha hızlı ve yoğun üretmek istiyorum, daha hızlı ve yoğun çalışma talep ediyorum, buna karışamazsınız bu da benim özgürlük alanım"

dediğinde ne yapacaksınız? Kapitalist bir ekonomide bu alana dokunamazsınız! Kapitalistin özgürlük alanıdır, istediği gibi üretir! Siz mevzuat ve çeşitli düzenlemelerle, işçi katılımıyla bazı düzeltmeler yapabilirsiniz o kadar. Ama üretimi insani bir yapıya kavuşturmak ancak sosyalist bir ekonomi ile mümkün olacaktır. Burada kapitalist üretimin yapısı ile iş kazaları, ölüm ve yaralanmalar arasındaki bağlantıların tamamen yok edilemez olduğunu vurgulamak durumundayız. Sıfır iş kazası mümkündür, ama ancak insani bir üretim biçimi ve ona uygun üretim araçlarının örgütlenmesi ile, kısacası sosyalist bir üretim biçimi ile... Bu alan halen üzerinde çok fazla tartışılmayan, önü açık, tartışmaya davet eden bir alandır, tartışılmalıdır. İnsani, insanı tüketmeyen, öldürmeyen ve yaralamayan bir üretim yapısının kapitalizmin şimdiki biçiminden çok farklı bir biçimde olması gerektiği aşikar. Ama nasıl sorusu yanıt bekliyor...

3. Dönem yeni vahşi kapitalizm

Neo-liberal politikaların uygulandığı bu döneme ikinci vahşi kapitalizm dönemi demek yanlış olmayacaktır. Zira işçi sağlığı ve iş güvenliği açısından bakıldığında, bu dönem tam anlamıyla 19. yüzyıl koşullarına benzerlik gösterir. Bu dönemi 1980'lerle başlatmak, sermaye sınıfının saldırısının 90'larla tepe noktaya ulaştığını söylemek (sosyalist sistemin çözülüşü) yanlış olmayacaktır. Bu dönemin birinci vahşi kapitalizm döneminden farkı yasal düzenlemelerin olmasıdır. Bir önceki dönemde olan aynı yasalar, aynı tüzükler, aynı hukuk sistemi 1980'lerle birlikte ortaya çıkan neo-liberal politikalar veya emperyalizmin sosyalizme karşı saldırısı döneminde de vardı, ama işçiler haklarını alamıyorlardı, haklarını kullanamıyorlardı. Sosyalizmin çözülüşü sonrasında ise bu "çelişki" (kimi işçi lehine olan mevzuat ama aksi kararlar) yavaş yavaş ortadan kaldırılmaya başlandı ve alt yapı ile üst yapı arasındaki uyumsuzluk yavaş yavaş bir uyuma dönüştürüldü. Kastedilen şudur; işçi sınıfı örgütsüzdür, güçsüzdür, dünya ölçeğinde emekçi sınıflar yenilgiye uğramıştır, bu yenilgiyi ona uygun üst yapı kurumlarının inşası takip etmelidir. Kapitalist ülkelerde, kamunun tarafsız, hatta kimi zaman işçi lehine pozisyonu yerini başka bir otoriteye bırakmıştır: Piyasa!

Üçüncü dönem olarak tarif edebileceğimiz bu dönemde, daha önce insani üretim yapılan coğrafyalar acımasız bir sömürünün parçasıdır. Sosyalizmin çözülüşü, biraz daha az insani, biraz daha anlayışlı bir kapitalizmi değil, kendisinin tam tersi en rezil, aşağılık, baskıcı yeni vahşi kapitalizmin büyük bir coğrafyada yeniden doğuşunu selamlamıştır. 90'ların başlarında İstanbul'un gözden uzak inşaatlarında Romen işçiler Kürt emekçilerin neredeyse yarısı ücretlerle çalışırken, kadınları bedenlerini satmak zorunda kalır. Azeri mühendisler garsonluk yapar, Ermeni müzisyenler barlarda karın tokluğuna org çalar, milyonlarca Sovyet vatandaşı açlık koşullarına mahkum edilir. Artık resmen kölelik dönemidir:

"Rusya'nın başkenti Moskova'da insan hakları savunucuların girişimiyle düzenlenen iki farklı operasyonla, bir market zincirinin iki farklı şubesinde on yıldan uzun süredir köle gibi çalıştırılan 15 kadın ve bir çocuk bulunduğu iddia edildi. Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan kökenli kadınların, yine Kazakistanlı market sahibi tarafından markette hiçbir ücret ödenmeden zorla çalıştırıldıkları, işkence gördükleri ve tecavüze uğradıkları belirtildi. Market sahibinin kadınların pasaportuna el koyduğu ve yerel polisle bağlantısı olduğu, bu nedenle kadınların polise şikayet edemediği söylendi. Bulunankadınlar günde 18 saat çalıştıklarını, dükkanın mahzeninde yaşadıklarını, sistematik olarak dövüldüklerini ve günde bir öğün yemek yediklerini anlattılar... Rus aktivistler ülkede bu şekilde köle gibi çalıştırılan 50 ila 100 bin arası kişinin olabileceğini ileri sürdüler" (Sol Gazetesi, 04.10.2012, Sayı: 35).

Bunun diğer ülkelere de gerek sosyal haklar, gerek ekonomik durum, gerekse de işçi sağlığı ve iş güvenliği açısından yansımaları acımasız olmuştur. Zira şunun altı çizilmelidir, sosyal haklara sahip olmayan ve ekonomik mücadelede belli bir yere gelmeyen işçilerin işçi sağlığı ve iş güvenliği konusundaki duyarlılıkları daha zayıf olmaktadır. Ancak yaşadığımız günlerde durum öyle vahim bir noktaya gelmiştir ki, artık mücadele etmeden yaşamak dahi mümkün değildir. Türkiye inşaat sektörü bu bakımdan yüzlerce şantiyesiyle adeta cinayet mahallidir!

Daha önceki bölümlerde söz etmiştik. İşçi sınıfının neredeyse 200 yıldır denek hayvanı konumunda, gelişen teknoloji, yeni makinalar, üretim teknikleri, alet ve edevat için binlerce işçi adeta test laboratuvarında çalışıyor. Milyonlarca ölüyor, sakat kalıyor. İngiltere ve ABD'nin yirminci yüzyılın başında yaşadığını, özellikle 90'lı yıllarla birlikte hızlı büyüme, büyük döviz stoğu, ucuz mallarla dış pazarda rekabet hedefleriyle tam boy bir acımasız

kapitalist modellerle geçiren ve bu yönelimi bugüne taşıyan Çin, iş kazaları konusunda da tarihinin rekorlarını kırıyor. Yaklaşık 20-25 yıldır Çinli işçiler yeni denekler olarak laboratuvarlarda yerlerini alıyor...

“Arkadan birisi döşeme makinasının çalıştırma düğmesine bastığında, ben makinanın önünde pamuk dokumaktaydım, diyor Cao Xian-Yi, hikayesini sonlandırmak için kesik kolunu göstererek. Yalnızca on iki usta işçi vardı, geri kalanların hepsi deneyimsizdi. Bazıları işle ilgili hiçbir şey bilmiyordu” (Mason, 2009; 17)

Bu olay neredeyse bir sanayi başkenti haline getirilen Şenzen’in kenar mahallesi Longgang’ta gerçekleşiyor. Neredeyse 150 milyon Çinli işçi, ülke içinde bir yerden bir yere ucuz ve mobil işgücü olarak gidiyor, sürekli iş değiştiriyor veya ölüyor! Örneğin 1 Milyoncu tabir ettiğimiz ucuz Çin malları satan mağazalardaki ucuza satılan çiçeklerden yapan Li Qibing günde 12 saat ara vermeden çalışıyordu Longgang bölgesinde ta ki makina bacağını dizinin altından koparana kadar. Burada yaşananlar ile Engels’in resmettiği 19. yüzyıl başlarındaki İngiltere pek çok açıdan benzerlik gösteriyor. Longgang’daki iş kazası oranının yüksekliğine dair ise deneyimli bir işçi şunları söylemekte:

“İlk neden, eski ekipmanların kullanılması. İkincisi, işçilerin eğitilmemesi. Üçüncüsü, fazla mesai nedeniyle işçilerin yorgun çalıştırılmaları. Son olarak, resmi düzenlemelerin olmaması. Emek piyasasında arz talepten fazladır. Burada işçileri cezbetmek, işvereni cezbetmekten daha kolaydır. Yerel yönetim, bölge ekonomisini geliştirme derdinde. İşvereni memnun ettikleri ve işveren de yatırım yapmaya devam ettiği sürece, işçilerin çıkarını zerre kadar umursamazlar” (Mason, 2009; 19).

Çok uzağa gitmeyelim, çok kötü koşulları yaşadığı organize sanayii bölgelerine veya inşaat şantiyelerine de gitmeyelim. Avrupa Ford fabrikaları içinde “en iyi araç üretim fabrikası” olarak seçilen Kocaeli Ford Otosan Fabrikası’na şöyle bir bakalım. Bu fabrikada yapılan ankette işçilerin yüzde 69’u ücretlerinden memnun değilken, bu işçilerin 2006 yılına kadarki çalışma koşullarını anlatan bir haber ise şöyledir:

“Ford’un felsefesi, bandın hızını artırıp, daha çok mal üretmek ve daha çok kâr etmek.’ İşçiler, aynı hareketi giderek daha hızlı bir tempoyla yapıyorlar. Bu hız öyle bir yere vardı ki artık 1,7 dakikada bir otomobil üretiliyor. Başka bir Ford işçisi bu durumu şöyle anlatıyor: ‘Bant sistemi, eskiden köleler için yapılmış. Zaten bizlerin de bir köleden hiç farkı yok.’ ... Geçen yıl bir araç 1,8 dakika yapılıyormuş. İşçiler önümüzdeki yıl ise bu rakamın 1,5’e düşürülmek istendiğini anlatıyor. Ford işçisi ‘Belden rahatsızlanan, kol lifleri kopan, kaşı patlayan ve çeşitli iş kazaları geçiren arkadaşlarımız var. Adam kalmadı. Arkadaşlarımızın canı çıkıyor’ dedi. Başka bir Ford işçisi de ‘İş ağır, işçinin ise değeri yok’ dedi. Ağır çalışma şartları artık çevreden de biliniyor. Her ay 28-30 işçi işi bırakırken, bu rakam 60’ın üzerine çıktı. ... İşçinin normalde 1 saatte yapması gereken iş bu fabrikada yarım saatte yaptırılıyor. ... 8 saat sürekli ayakta çalışan işçilere yarım saat yemek, 10’ar dakikalık iki çay molası veriliyor. Ve koşuşturmaca bu molada da sürüyor. Ford işçisi molaların nasıl geçtiğini anlatıyor: ‘Yemekhane fabrikadan 10 dakika uzaklıkta. Koşturarak yemekhane kuyruğuna giriyorum, orada da 5-10 dakika bekliyorum. Yemeği aceleyle mideye indirip tekrar banda. Bir sigara içebilirim benden mutlusu yok. Banda bir dakika geç kalınca azar işitiyorum.’ ... Sürekli aynı işin yapılması, rotasyon yapılmadığı için işçinin vücudunun belli bir bölümünün sürekli çalışırken, diğer bölümünün sürekli durması bel fıtığı, boyun ağrıları, bedeninin bir kısmının sürekli ağrması gibi kalıcı rahatsızlıklara da yol açıyor. Ford işçileri, işçilerin yüzde 90’ında meslek hastalığı bulunduğunu söylüyor. Hastaneye gitmek isteyen, ‘Neden, niçin’ gibi sorularla yıldırıldığı, istirahat alanların evlerine kadar gidilip kontrol edildiği için pek çok işçi buna cesaret edemiyor. Ama buna rağmen bir hafta içinde 8 işçi bel fıtığı teşhisiyle hastaneye kaldırıldı”(Evrensel, 29 Temmuz 2006’dan aktaran Narin, Ö, 2012: 45).

Yeni vahşi kapitalizm döneminde, bir taraftan kapitalizmin ilk yıllarındaki kötü ve acımasız çalışma koşulları hortlarken, bir yandan da geleneksel işçi sınıfı, toplam kalite yönetimi ve bunun sonucu olarak kalite çemberleri dayatması ile karşı karşıya kalmaktadır. Bunun sonucu daha fazla çalışma, daha yoğun çalışma, daha fazla yorulma, daha fazla kazaya maruziyettir. Çok ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerekir, kısaca özetlemek açısından bu konuda son derece kapsamlı kitabında Belek şunları belirtmektedir:

“Esnek üretim kendi başına özgün bir hastalığa da neden olur. Karoshi olara bilinen bu sorun bir tür ani tükenme sendromudur. Karoshi hastalığının hükümetlerce bir meslek hastalığı olarak tanınması süreci ilginçtir. Japonya gibi yüksek gelirli bir ülkede bile hükümetlerin işçi sağlığıyla ilgili olarak nasıl engelleyici olabileceğini gösterir.

...

İlk karoshi vakası 1969 yılında, Japonya'nın en büyük gazete şirketlerinden birisinin yüklene bölümünde çalışan 29 yaşındaki evli bir erkeğin, felç nedeniyle ölümü olarak rapor edilmiştir. Karoshi, kelimenin tam anlamıyla „aşırı çalışmadan ölüm“ şeklinde çevrilebilir. Karoshinin önemli tıbbi nedenleri kalp krizi ve felç (%18,4), beyin kanaması (%17,2), serebral tromboz (beyin damarları tıkanması) ve infarktüs (%6.8), kalp krizi (%9.8), kalp yetmezliği (%18,7) ve diğer nedenlerdir (%29,1). Japon Çalışma Bakanlığı karoshi istatistiklerini 1987 yılında, kamunun artan ilgisi nedeniyle yayımlamaya başlamıştır (Belek, 2010: 218).

Tüm bu süreçte özelleştirmelerin artması, taşeronluk, esnek çalışma, informal üretim biçiminin neredeyse asli üretim biçimi alması ve artan iş cinayetleri... Hepsini birbiriyle paralel gitmektedir. Özelleştirmeler, esnekleşme ve sonuçlarından birisi olan standart dışı iş sözleşmeleri ile çalışan işçilerde iş kazası ve meslek hastalıklarının sayısının çok daha fazla olduğuna ilişkin pek çok çalışma bulunmaktadır. Öte yandan bu yazıda standart dışı diye ifade edilen çalışma şekillerinin artık “standart” hale geldiği ve standart biçimin esnekleşmiş-taşeronlaşmış-baskıcı bir karakter taşıdığı, tüm sektörlerin “inşaat sektörü”ne benzediği iddia edilmektedir. Biraz konuyla ilgili çalışmalara bakıldığında, standart dışı iş sözleşmeleri ile çalışan işçilerde tam süreli işlerde istikrarlı çalışanlara göre daha fazla iş kazası ve meslek hastalığı olduğunu gösteren kanıtlar giderek arttığı görülecektir. Pek çok araştırma standart dışı çalışma ile kaza hızının ve stres düzeylerinin arttığını, iş doyumunun azaldığını ve diğer sağlık üzerine etkili faktörleri olumsuz yönde etkilediğini göstermiştir. Literatüre göre, kaza ve fatalite hızları kendi adına ve sözleşmeli çalışanlar için tam gün çalışanlara göre en az iki kat fazladır. Bu yarı süreli işler, dağıtım ve kişiye hizmet sektörlerinde giderek daha fazla yer almaktadır. Bu alt sektörlerin düşük eğitilmiş ve niteliksiz işçiler için oldukça ulaşılabilir olması nedeniyle, emek gücünün en çok incinebilir olanları standart dışı çalışma düzenlemelerine giderek daha fazla maruz kalacaktır. Bununla birlikte standart dışı yarı süreli veya kısa süreli (iş bitene kadar) sözleşmeler ile çalışan işçilerin tazminat hakları daha azdır. Kapsanan işçilerin, işlerini kaybetme korkusu yüzünden hak talepleri daha azdır. Standart dışı çalışma sözleşmeleri olan işçiler, işçi sağlığı tehlikeleri açısından daha fazla risk altındadırlar. Bunlar, ekonomik baskı, yetersiz eğitim ve iletişim sorunları sonucu tehlikeli işlerin yoğunlaşması, kalıcı olmayan işçiler için düzenlemelerin yetersiz oluşu ve bu işçilerin kendilerini korumak için örgütlenememeleridir (Ostry/Spiegel, 2004, aktaran Etiler, 2005:7).

Yaşadığımız süreçler gerçekten de 19. yüzyılda kapitalizmin doğduğu ve geliştiği dönemleri andırmaktadır. Organize sanayi bölgelerinde üzere sayısız yaralanmalar, inşaat şantiyeleri ve madenlerdeki ölümler teknolojiye gelişime paralel bir şekilde gerilememekte, neredeyse kapitalizmin ilk yıllarındaki görüntüyü yansıtmaktadır. Yine Engels'ten bir alıntı ile neredeyse küçük bazı değişikliklerle günümüzdeki çalışma ortamının iki asır öncesinin koşullarıyla paralellikler çizdiği görülebilir.

“Makineler arasında çalışılıyor olması, şu ya da bu ölçüde ciddi bazı kazalara yol açar; bu, işçiyi, aşağı-yukarı bütün bütün işe yaramaz hale getiren ikinci tehlikedir. En yaygın kaza, bir parmağın eklem yerinin ezilmesidir; daha az yaygın tüm parmağın, yarım ya da bütün elin, bir kolun, vb. makineye kaptırılması ve kopmasıdır. Bu tür kazaların daha hafiflerinde bile sık sık tetanos görülür ve ölüme neden olur. Deforme insanların yanısıra, Manchester'da çok sayıda sakat insana raslarsınız; şu beriki bir kolunu ya da kolunun bir kısmını yitirmiştir; şu ötekinin ayağı yoktur; bir üçüncüsünün bacağı yarımdır; kendinizi, çarpışmadan henüz dönmüş bir ordunun orta yerinde sanırsınız.

...

Manchester Guardian gazetesi, 12 Haziran-3 Ağustos 1844 tarihleri arasında şu ciddi kazaları haber verdi (önemsiz olanları yayınlamaz): 12 Haziran, Manchester'da, eli dişliler arasında ezildiği için tetanosa yakalanan bir erkek çocuk öldü. 15 Haziran, Saddleworth'te dişliye kapılan genç parçalanarak öldü. 29 Haziran, Manchester yakınlarındaki Green Acres Moor'da bir makine atelyesinde çalışan genç bir adam, bileği taşının altına düştü, iki kaburga kemiği kırıldı, vücudu korkunç biçimde yaralandı. 24 Temmuz, Oldham'da bir kız makine kayışına yakalandı, kayışla birlikte tam elli kez döndü ve öldü; kırılmamış kemiği kalmamıştı. 27 Temmuz, Manchester'da

bir kız, hallaç makinesine (ham pamuğu ilk işleyen makine) kapıldı ve aldığı yaralar sonucu öldü. 3 Ağustos, Dukenfield'da, makinenin çemberine kapılan bir bobin işçisi, tüm kaburga kemikleri kırılarak öldü. 1842'de Manchester Hastanesi, makinelerin neden olduğu 962 yaralanma ve parçalanma olayını tedavi etti; hastanenin sorumluluk alanına giren yöredeki tüm öteki kazaların toplamı 2.426 idi; hesaba göre başka nedenlerle meydana gelen her beş kazaya karşılık iki kazaya makineler neden oldu” (Engels, 1997:201)

Kısacası Sigortasız ve kayıtsız çalışan sayısındaki artış, uzun ve esnek çalışma saatleri, taşeronlaştırma nedeniyle küçük işletmelerin sayıca artışı, küçük işyerlerinde iş güvenliği önlemlerinin yetersizliği, denetimsizlik ve son dönemde işçi sağlığı ve iş güvenliği hizmetlerinin kendisinin dahi özelleştirilmesi süreci düşünüldüğünde neden iş kazaları ve meslek hastalıkları olur sorusu yavaş yavaş yanıtını bulmaya başlamıştır. Örgütsüz işçi sınıfı iş kazaları ve meslek hastalıklarına mahkumdur. Gelişkin kapitalist ülkeler işçi sağlığı ve iş güvenliğine daha fazla önem vermesi ve sosyal devlet yapıları daha gelişkin olması tamamen örgütlü işçi sınıfının mücadeleleri sonucu olmuştur. İşçiler örgütsüzse daha uzun ve yoğun çalışır, fazla çalışma dikkat dağınıklığına, yorgunluğa ve kazalara neden olur. İşçiler örgütsüzse yasak da olsa tehlikeli maddelerle çalışmak zorunda kalır. Bu tehlikeli maddeler, meslek hastalıklarına, iş kazalarına neden olur. İşçiler örgütsüzse tehlikeli işler yaptırılır. İşçiler örgütsüzse toplu koruma önlemleri alınmaz. Korkuluk yapılmaz, gürültü kontrolü yapılmaz, tozlara karşı havalandırma yapılmaz, genel toplu önlemler alınmaz. İşçiler örgütsüzse kişisel koruyucular verilmez. Çoğu inşaat işçisi hayatında baret, emniyet kemeri, demir burunlu bot, eldiven görmeden kazalar sonucu ölmüştür. Tüm bunlara neden olan çalışma rejimi acımasızdır. Burjuva demokrasininin ısrarla altını çizdiği “özgürlük” kavramına göre işçiler özgürdür, çalışma koşulları kötü ise ister çalışır ister çalışmaz. Ama işsizlik, işsiz kalma korkusu, açlık ve sayamayacağımız pek çok nedenden dolayı, işçiler tehlikeli her türlü işi yaşamak için yapmak zorunda kalır. Örgütsüz işçi sınıfı yasaları değiştiremez, sermayenin yasalarına bağımlı kalır. Yine işçi sınıfının sınıfsal konumuyla devam edersek, eğer işçiler örgütsüzse özelleştirmeler olur, işçiler örgütsüzse her türden üretim kurlsız, esnek kısacası vahşi bir şekilde gerçekleştirilir. İşçinin iş güvencesi yoktur. Bir işe başlar, daha alışmadan başka bir işe gider, uyum sorunu çeker, işine yoğunlaşamaz, işine kendini veremez, uzmanlaşamaz, işin riskleri konusunda deneyim sahibi olamaz. Keza işçi sınıfı örgütsüzse sosyal devletin kazanımları ortadan kalkar. Devlet denetimi ortadan kalkar. Güvencesiz, kurlsız ve esnek çalışma ortamı işçilerin psikolojisini olumsuz yönde etkiler. Açlık, yetersiz beslenme, yoksulluk, yaşam kavgası, barınma sorunu, kentlerin giderek yaşanılmaz hale gelmesi, ulaşım ve pek çok sorun kapitalizmin acımasızca işçilere dayattığı sorunlardır. Bu sorunlar tüm işçilerin psikolojisini bozar, onları umutsuz hale getirir. Bu ruh hali işyerinde çalışırken ise kayıtsızlığa ve dikkat dağınıklığına ve çoğu kez kazalara neden olur. Neden sonuç ilişkilerini daha da artırmak mümkündür, kısacası kapitalizm ne kadar acımasızsa o kadar çok iş kazası ve meslek hastalığı olur...

Özellikle 90'lı yıllarla başlayan süreç, tüm dünyada benzer bir şekilde yaşandı, hala sonuçlarını yaşamaktayız. Barnetson Kanada'da işçi sağlığı ve iş güvenliğini incelediği kitabında doksanlı yıllarla birlikte “dışsal düzenlemenin” (external regulation) giderek zayıfladığından söz eder. Dışsal düzenleme tabii ki işçi sınıfı lehine devletin, kamusal denetim işlevini yerine getirmesidir. Bu yıllarda cezalar azalmış, hükümetler sanayi dallarıyla “işbirlikleri” kurmuş, sermayedarlar kaza sicillerine göre teşvikler almaya başlamışlardır (Barnetson, 2010; 41). Artık işçiler ve sendikalar işçi sağlığı ve iş güvenliğinin bizzat içinde değil kenarında köşesinde yer almaktadır. Artık işçi sağlığı ve iş güvenliği bir şirket politikasıdır, şirketlerin sorumluluğunda, paydaşların katılımıyla çözülebilecek, ortaklıklar ve işbirlikleriyle çözümlenecek bir işletme problemidir. Bunun bir sonucu, işçi sağlığı ve iş güvenliğinin sınıf mücadelesinin bir parçası olmaktan ve kamuoyunun dikkatinden giderek uzaklaşmasıdır. Yasal düzenlemeler de bu sürece eşlik eder. Ayrıntısına burada girmeyeceğiz ama Avrupa Birliği'nde ve Türkiye'de hazırlanan yönetmelikler olsun, yeni için “İş Sağlığı ve Güvenliği” yasası olsun, hepsinde sermayenin saldırı döneminin rahatlığının izleri vardır. Sürekli yönetmeliklerle oynanarak, sürekli gündemde tutularak işçi sağlığı ve iş güvenliğine özellikle son yıllarda son derece önem verildiğine ilişkin yaygın bir kanı yayılmaya çalışılır. Yasal düzenlemelere içsel düzenlemeler (internal regulations) da eklenince, artık işçi sağlığı ve iş güvenliği meselesi, bazı standartlara uyup, bazı evrak işlerini halledip, uygun yönetim sistemleri kurmaya indirgenmiştir. OHSAS 18001 (İş Sağlığı ve Güvenliği) (ve ILO OSH) ve bununla entegre olabilen ISO 9001 (Kalite) ve ISO 14001 (Çevre) yönetim sistemleri ile sertifikasyonun gündeme gelmesi bir bakıma bu açıdan incelenmelidir. OHSAS 18001, Türkçe'ye de TS 18001 olarak çevrilmiş, çoğu firma için kimi zaman itibar

meselesi, kimi zaman da ihalelere girerken zorunlu olarak almaları gereken bir sertifikanın ötesine geçmemiştir. Zira bu türden sertifikalarda şirket içinde bir sistem kurulur, bu sistem uyarınca sorumlular belirlenir, işçilere ancak süreçlere belli ölçülerde katılım rolü verilmektedir. Riskler belirlenir ve paylaşılır, kısacası herkes aynı gemidedir! Belli ölçülerde işçi sağlığı ve iş güvenliği çabalarını şirket içinde düzenleme ve kayıt altına almak dışında hemen hemen hiçbir yararı yoktur. Zira işçi sınıfı ve bir önceki dönem onun lehine düzenlemeler yapan devlet ortalıkta yoktur! Süreç artık işçi sağlığı ve iş güvenliğinin bir pazar haline gelmesini de dayatmaktadır. Devlet denetimi yerini, piyasa aktörlerine bırakmakta, işçi sağlığı ve iş güvenliği meselesi bir sektör haline gelmektedir. Yeni çıkan “İş Sağlığı ve Güvenliği Yasası”nın ruhuna işleyen bu dönemin ruhudur.

Örneğin Türkiye’de, 2003 yılına kadar kullanılan işçi sağlığı ve iş güvenliği mevzuatı, büyük oranda dağınıklığına karşın son derece kapsamlı bir mevzuattır. Büyük bir kısmı 70’li yılların başlarında yürürlüğe giren tüzükler (İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Tüzüğü, Yapı İşlerinde İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Tüzüğü gibi) Almanya gibi sınıf mücadelelerinde, işçi sınıfının sendikal örgütlülüğüyle güçlü olduğu, bir taraftan da sistemde “denge” unsuru haline geldiği ülkelerden aynen alınmıştır. Kural koyucudur, katıdır ve ayrıntıya girmektedir. Türkiye’deki sınıf mücadeleleri açısından da, DİSK’in ve genel olarak sınıf hareketliliğinin düzeni sıkıştırdığı bir süreçte açıkçası çıkarılmak zorunda kalmış kapsamlı bir mevzuattır. Ancak AB süreciyle birlikte, AB ülkelerinde de emek süreçlerinin esnekleşmesi, yeni modern kavramların işin içine girmesi, sınıf hareketinin gerilemesi, işçi sağlığı ve iş güvenliğini daha fazla gündeme getirirse de, içeriğini boşaltmıştır.

İşçi sağlığı ve iş güvenliğindeki esneklik, çalışma yaşamındaki esneklikten bağımsız değildir demiştik. Yukarıda da belirttiğimiz sürecin bir sonucu kurallara, kural koyucu devlete bağımlı süreçleri yerini “performansa dayalı” “iş sağlığı ve güvenliği” anlayışına bırakmıştır. İşçinin yerini iş almış ve genel olarak söylemde İş Sağlığı ve Güvenliği kavramı almıştır. İşçinin korunması değil, işin korunması, iş süreçlerindeki güvenlik önceliklidir. Bilimsel olarak doğru bir noktaya işaret etse de, işçiyi merkezine almayan bir iş güvenliği anlayışı, esnekleşmeye mahkumdur. Kurallara harfiyen uyan işletmelerin yerini, sıfır kaza hedefi koyan, bazı performans kriterleri koyup ona göre hareket eden işletmeler almaktadır ve yapması gerekeni yapan şirketler teşvik edilmekte, ödüllendirilmekte, sanki çok büyük insani bir çaba gösterdikleri imajı yaratılmaktadır. (Bu dönemde çevreye duyarlılık da benzer bir görüntü çizer, çoğu firmanın amblemi yeşillenir!) Evet yeni kavramlar işin içine girmektedir ve bu kavramların hepsi de işletme kavramlarıdır. Paydaşlık, esneklik ve en önemlisi sosyal sorumluluk! İşçi sağlığı ve iş güvenliği bir sosyal sorumluluk olarak görülmeye başlanmış, buna uyan şirketler ödüllendirmiş, uymayanların cezalandırılması ise unutulmuştur! Genel yönetimin bir parçası, verimliliğin ve karlılığın bir bileşeni, performans ölçümlerine dayalı bir işçi sağlığı ve iş güvenliği anlayışı ile, bol bol dökümantasyon, görüntüde konuya önem verme kendisini göstermektedir. Kuşkusuz bu söylenenler, büyük kurumsal şirketler için geçerlidir. Sürekli olarak altını çizdiğimiz gibi, üçüncü dönem olarak tarif ettiğimiz dönemde, dünyada ve Türkiye’de emek süreçlerindeki esnekleşme ile iş kazaları ve meslek hastalıklarındaki artış inanılmaz boyutlardadır. Her sektördeki taşeronlaşma, fason üretim ve benzeri uygulamalar, işçi sağlığı ve iş güvenliğinin olmadığı bir kapitalist aşamayı göstermektedir. Bugün 1960-70’lerin dünyasından çok daha farklı bir çalışma yaşamı vardır ve bu çalışma yaşamı son derece tehlikeli, ölüm tehlikesini her an taşıyan bir üretim tarzıdır.

Performansa dayalı işçi sağlığı ve iş güvenliği anlayışı işin içine performansı ölçen, sertifikalandıran şirketleri sokar. Burada devlet denetimi, iş müfettişleri ve benzeri mekanizmalar yoktur. Mantık müşteri, üretici ve çalışanlar arasında bir uyum öngörür. Uyumlu, katılımcı mekanizmalarla müşteri güvenli bir üretim sonucunda bir ürün isteyecek, üretici firma güvenli üretim yaparak verimli olacak ve sonraki işler için kendisini kanıtlayacak, çalışanlar ise her aşamada iş sağlığı ve güvenliği süreçlerinde söz sahibi olacaklardır. Doğal bir kendi kendini denetleme mekanizmasının yanı sıra, piyasa gereklerine göre sertifikalandırılmak zorunda hisseden firmalar, uygun sertifikaları almak, piyasada rakiplerinin önüne geçmek için İSG ilkelerine uyacaklardır. Burada devlet geri plana çekilmiştir. Devlet denetleyici, kanun koyucu, cezalandırıcı konumundan uzaklaşmış, gözlemci konumuna gelmiştir. Piyasa kendisini zaten denetleyecektir, aksi takdirde firmaların zaten iş yapması, piyasada tutunması mümkün değildir!

Bu süreç ile, sertifikalandırma kuruluşları ortaya çıkmıştır. İSG Yönetim sistemlerinin 90'larla birlikte gelişmesi ile ISO yönetim sistemleriyle uyumlu OHSAS 18001-2 yönetim sistemi gündeme gelmiştir. Çoğu firma ihalelere girmek için bu sertifikayı almak zorundadır. Genel olarak bilgi ve belge akışını düzenleyen, işçi sağlığı ve iş güvenliği konusunda yönetsel önlemleri içeren OHSAS 18001, özellikle son zamanlarda Türkiye'de her şeyin anahtarı olarak görülmeye başlanmıştır. Öte yandan oldukça karlı bir piyasa oluşmaktadır. Sertifika veren kuruluş, sonrasında denetleyen kuruluş, eğitim veren İSG firmaları, İSG ekipmanı üreten kuruluşlar vs. Tüm bunlar ile işçi sağlığı ve iş güvenliği konusunda büyük gelişmeler olduğu yanılıgısı ortaya çıkmaktadır. Ancak büyük ihalelere giren ve/veya yabancı büyük ortaklarla iş yapan firmalar ile, üretimin yapısı itibariyle iş güvenliği ve işçi sağlığı önlemlerini almanın üretimin temel koşulu olduğu sektörler haricinde (geleneksel petro-kimya, nükleer enerji, sermaye-teknoloji yoğun sömürü oranının en üst düzeyde olduğu sektörler vs.) işçi sağlığı ve iş güvenliği tamamen gündemin dışındadır. Örneğin Tuzla'daki şu anki üretim yapısıyla bilimsel açıdan doğru ve güvenli bir işçi sağlığı ve iş güvenliği sistemi kurmak imkansızdır. Bilimsel olarak yapılacak tek şey, tüm firmaların tek bir çatı altında, tek bir elden yönetilmesi, taşeronluğun ortadan kaldırılmasıdır. Bu ya tekelleşme ile (Güney Kore'deki gemi inşa sektörü gibi, ancak belli sektörlerde belli dönemlerde taşeron sisteminden vazgeçebilir kapitalizm) veya devlet mülkiyetiyle olabilir. Güney Kore'de büyük tersanelerde işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemleri alınmadan, bu sistematik olarak uygulanmadan zaten işin yürütülebilmesi mümkün değildir. Ancak, dünyada gemi inşa sektörünün açıkçası çöpçülüğünü yapan Türkiye'de ise tam tersidir, kurallara uyarmanız ne siparişleri yetiştirebilirsiniz, ne de üretim yapabilirsiniz! Ancak bu durum firmaların sertifika almasının önünde engel değildir. Sertifika alınıp şirketlerin görünür yerlerine asılmakta ve artık devlet denetiminin yerini almaktadır. Yaptırım ise, sertifikanın geri alınmasıdır, o kadar!

Tüm bu süreç, sermayenin sınırları kaldırma, ulus devletin bariyerlerinden kendisini sakınmaya çalışma çabalarının bir sonucudur. O yüzden daha esnek, daha yoruma açık bir mevzuat ile zayıflamış devlet mekanizması firmalar daha rahat hareket edebilmektedir. AB sürecinde çıkan "iş sağlığı ve güvenliği" yönetmelikleri de bunun bir parçasıdır. Yukarıda sayılan hususlara pek çok şey eklenebilir. Ancak temel yönelimlerin bunlar olduğunun altı çizilmelidir. 6631 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Yasası piyasacılığıyla, sermayedarların ellerine kurbanlık koyun vermesiyle (iş güvenliği uzmanları), iş kazası kavramını daraltmasıyla, kamusal denetimi bertaraf etmesiyle tamamen bu sürecin bir parçasıdır...

Kaynaklar

Akalın M.A. (2010). Toplumcu Tıp-Sovyetler Birliği Deneyimi, Yazılıma Yayınevi, İstanbul.

Andrea M. Hricko, (1975). "Occupational Health In The Soviet Union" (Health Coordinator Labor Occupational Health Program)To be presented at the American Public Health Association Convention, Session on Occupational Health in Socialist Countries, November 19, aktaran Akalın, A., Sovyetler Birliği'nde işçi sağlığı - Dr. M. Akif Akalın,

http://www.guvenlicalisma.org/index.php?option=com_content&view=article&id=4286:sovyetler-birliginde-isci-sagligi-dr-m-akif-akalin&catid=130:makaleler (Erişim tarihi: 26.10.2012)

Aytekin M.R., (1992). "İşçi Sağlığının Önemi ve Temel Özellikleri", İşçi Sağlığı ve Güvenliği Sempozyumu, 4 Mayıs 1991, Ankara, s.78.

Barnetson, Bob, (2010). The political economy of workplace injury in Canada, AU Press, Athabasca University.

Belek İ., (2010). Esnek Üretim Derin Sömürü, Yazılıma Yayınları.

Borataş K., (2012). "Neo-liberalizmin Arka Planı", Sol Gazetesi, 23.10.2012

Berlinguer, G. (2000). "İş ve Sağlık İle İlişkili Mesleki Durumlar" Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi 3.

Duman, E./Hamzođlu, O. (2011) "İstanbul'da Bir Şantiyede Çalışanların İş Kazalarının İzlemi" Meslekte Sağlık ve Güvenlik Dergisi, 40: 35-42

Engels, F (1997). Kişisel Gözlemlerden ve Sağlıklı Kaynaklardan, İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu, Eriş Yayınları, Birinci Baskı, Ankara, Sayfa 176-206 (Friedrich Engels'in Die Lage der arbeitenden Klasse in England (1845)

Demircioğlu M., Centel T. (2005). İş Hukuku, Beta Yayımcılık, Yayın No: 1399, İstanbul, 10.Baskı,

Frick K., (1990). "Can management control health and safety at work?" Journal of Occupational Accidents, Vol. 12, No. 1-3, 101-102.

Keeran R. Ve Kenny T. (2009). İhanete Uđrayan Sosyalizm-Sovyetler Birliği'nin çöküşünün arka planı, Yazılama Yayınları, İstanbul

Ladou, J (2002). "ABD'de İş sağlığının yükseliş ve düşüşü" Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi 9: 44-53 (Çeviren: Mustafa N. İlhan).

Lingard, H., Rowlinson, S. (2005). Occupational Health and Safety in Construction Project Management, Oxon: Spon Press 1. Baskı.

Mason Paul, (2009). Çalışarak Yaşamak ya da Savaşarak Ölmek-Küresel İşçi Sınıfı Nasıl Oluşturdu?, Yordam Kitap, İstanbul

Meslekte Sağlık ve Güvenlik Dergisi Editoryası (2011). "Editör'den" Meslekte Sağlık ve Güvenlik Dergisi Sayı 40: 1.

Narin, Ö., (2012). "Mühendisliđin Teknolojik Olmayan Bir Tarihi Üzerine Düşünceler... Teknoloji, Üretim Sürecinde Bölünme ve Emek", Elektrik Mühendisliđi Dergisi, EMO, Sayı: 445.

Notzon F.C., Komarov Y.M., Ermakov S.P., Sempoz C.T., Marks, J.S., Sempos E.V. (1998). "Causes of Declining Life Expectancy in Russia", Journal of American Medical Association, 279(10):793-800.

Ostry, A.S., Spiegel, J.M. (2004). "Küreselleşmenin Hizmet Sektörü ve Sağlık Sektörü İşgücüne Etkileri - Emek Piyasası Ve İstihdamın Güvensizliđi" International Journal of Occupational And Environmental Health 10:368-374 (Çeviren ve aktaran Etiler, N, (2005) Meslekte Sağlık ve Güvenlik Dergisi, 25: 7-11).

Özdemir, G.Y. (2001). "Küreselleşme ve İşçi Sağlığı Çalışmanın Ekonomi Politikası Üzerine Notlar", Meslekte Sağlık ve Güvenlik Dergisi 6:2-5.

Piyal B., (2003). "Toplumsal Korunma ve İş Sağlığı ve Güvenliği Sorunları", Petrol-İş Yayınları, Sendikal Notlar, Sayı: 20, Aralık 2003, s.142.

SGM (Sanayi Genel Müdürlüğü) (2010). Türk Kimya Sanayi, Ankara.

Sol Gazetesi, 04.10.2012, Sayı: 35

Svensson L., (1989). "A Democratic Strategy for Organizational Change", International Journal of Health Service, 319-34.

Tucker, E. (1992). Worker Participation in Health and Safety Regulation: Some Lessons from Sweden, Studies in Political Economy, Vol 37, 95-127.

Walters V., Haines T. (1988). Workers' Use and Knowledge of the Internal Responsibility System: Limits to Participation in Occupational Health and Safety, *Canadian Public Policy*, 14, 411-23.

Velicangil, Prof. Dr. Sıtkı, Velicangil, Kimya Yk. Mh. Dr. mer, Endstri Sağlığı(İŖçi Sağlığı ve İŖ Hijyeni) ve Meslek Hastalıkları, T.C. alıŖma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yakın ve Ortadoğu alıŖma Eğitim Merkezi.

Workplace Health and Safety Agency (1994). "Working Together on Health and Safety: The Impact of Joint Health and Safety Committees on Health and Safety Trends in Ontario, Canada, Conference on International Evidence: Worker Management Institutions and Economic Performance, Washington D.C.

Zin H., (2005). A People's History of the United States, 1492-Present, Harperperennial Modern Classics, HarperCollins Pub, NY.